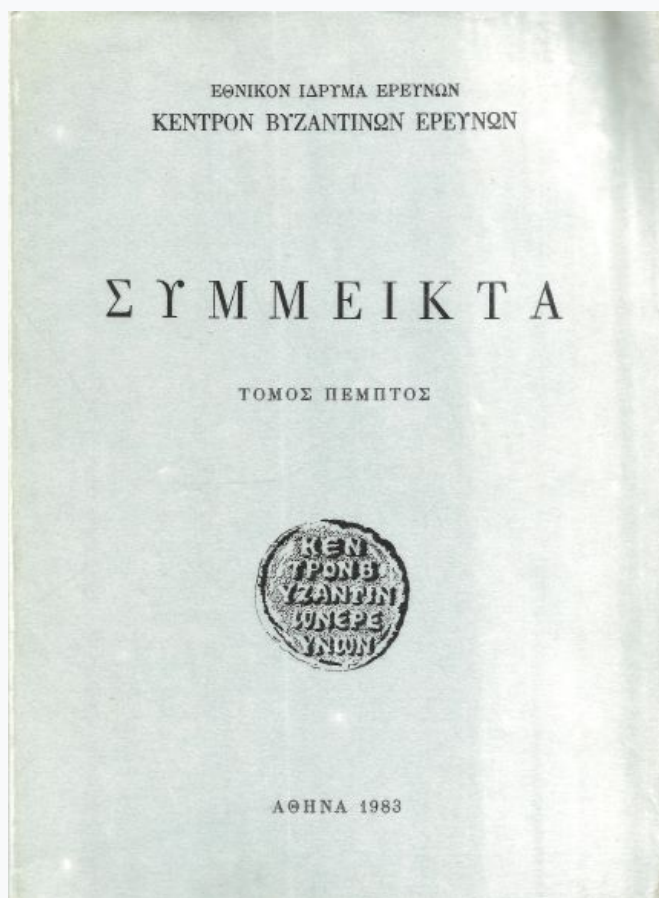

Byzantina Symmeikta

Vol 5 (1983)

SYMMEIKTA 5

Προσωπογραφικά βυζαντινής Πελοποννήσου και
ξενοκρατούμενου ελληνικού χώρου (με άφορμή
τὸν φάκελο Foscari τῆς Βενετίας)

Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.677](https://doi.org/10.12681/byzsym.677)

Copyright © 2014, Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χ. Α. (1983). Προσωπογραφικά βυζαντινής Πελοποννήσου και ξενοκρατούμενου ελληνικού χώρου (με άφορμή τὸν φάκελο Foscari τῆς Βενετίας). *Byzantina Symmeikta*, 5, 1–27. <https://doi.org/10.12681/byzsym.677>

ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΙ ΞΕΝΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

(μὲ ἀφορμὴ τὸν φάκελο Foscari τῆς Βενετίας)

Ἡ ἐξασφάλιση κυριαρχικῶν δικαιωμάτων στὰ ἐδάφη τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου ποὺ ἐπέτυχε μετὰ τὴν τέταρτη σταυροφορία σημαντικὸς ἀριθμὸς Βενετῶν ὑπηκόων μὲ ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴ μητρόπολη ἐνέργειες, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπίσημη προτροπὴ ἢ τὴν ἀνεπίσημη ἔγκρισή της, ἐξυπηρετοῦσε τὰ πολιτικὰ καὶ ἐμπορικὰ συμφέροντα τῆς Βενετικῆς Πολιτείας, ἡ ὁποία κατόρθωνε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ ἐλέγχει ἔμμεσα περιοχὲς ποὺ δὲν εἶχαν περιληφθεῖ στὴ δικαιοδοσίᾳ της. Συγχρόνως, ὅμως, ἔδινε διέξοδο στὶς φιλοδοξίες τῶν κατοίκων τῆς λιμνοθάλασσας, οἱ ὁποῖοι ὡς *domini loci* ἀποκτοῦσαν ἐκτὸς ἀπὸ οἰκονομικὰ ὀφέλη καὶ κοινωνικὴ αἴγλη¹. Ἐκπρόσωποι, λοιπόν, τῆς βενετικῆς ἀριστοκρατίας ἔλαβαν ἐνεργὸ μέρος στὸ ἐπεκτατικὸ πρόγραμμα τῆς Γαληνοτάτης στὴν Ἀνατολή, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις γιὰ τὴ μελλοντικὴ οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀνοδο τῶν οἰκογενειῶν τους². Στὴν κατηγορίᾳ αὐτῇ ἀνήκει ἡ οἰκογένεια τῶν Foscari. Γιατί, ἂν ἡ πολιτικὴ δύναμη τῆς οἰκογένειας ἔφτασε στὸ κορύφωμά της μὲ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Φραγκίσκου Foscari στὸν δογικὸ θρόνο (1423 - 1457), ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ της ἀκμὴ χρονολογεῖται ἕναν τουλάχιστον αἰῶνα νωρίτερα³.

Ἡ ἐξάπλωση τῶν Foscari στὴ Ρωμανία ὡς ἀποίκων, διοικητικῶν ὑπαλλήλων, ἱερωμένων καὶ ἡγεμόνων μαρτυρεῖται ἀπὸ τις ἀρχὲς ἤδη τοῦ 13ου αἰῶνα. Στὴν Κρήτη, μεταξὺ τῶν ἀποίκων ποὺ ἔστειλε ἡ Βενετία τὸ 1222 καὶ 1252

1. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς βενετικῆς ἀριστοκρατίας βλ. γενικὰ G. Luzzatto, *Les noblesses: les activités économiques du patriciat vénitien*, *Annales d'histoire économique et sociale* 9 (1937), σελ. 25 - 57.

2. Τὰ παραδείγματα εἶναι πολλὰ καὶ γνωστά. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὴν περίπτωση τοῦ Μάρκου Σανούδου, ἀνηψιοῦ τοῦ δόγη, ὁ ὁποῖος στὶς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰ. *fatta compagnia con alcuni altri Venetiani et anche con alcuni forastieri, tutti insieme deliberorno - con buona licenza pero del dose - d'assaltar cadaun d'essi privatamente e con le sue forze proprie et particolar l'isole del Levante* (Χρονικὸ Daniele Barbaro: τμηματικὴ ἔκδ. R. - J. Loenertz, *Les Ghisi, dynastes vénitiens dans l'archipel, 1207 - 1390*, Φλωρεντία 1975, σελ. 314).

3. Μονογραφία γιὰ τὴν οἰκογένεια Foscari: V. Lazzarini, *I Foscari, conti e signori feudali*, Πάντοβα 1895.

μνημονεύονται, αντίστοιχα, ο Margaritone Foscari de Santa Fosca και ο 'Ιωάννης Foscari de San Polo¹. Στη Λήμνο, οι Foscari εμφανίζονται ως ήγεμόνες του νησιού μαζί με τους Navigaioso και τους Gradenigo από το 1260 ως το 1277, όποτε ο Λικάριος κατέλυσε στο όνομα του Βυζαντινού αυτοκράτορα την κυριαρχία τους². Στις τελευταίες δεκαετίες του επόμενου αιώνα, το 1375, ο Παύλος Foscari ανέρχεται στο αρχιεπισκοπικό αξίωμα των Πατρών, ασκώντας ως Βενετός υπήκοος φιλοβενετική πολιτική³, ενώ την ίδια περίπου εποχή ο Φραγκίσκος (Franciscus ή Franci) Foscari, θεός του ομώνυμου δόγη, γίνεται κύριος του κάστρου του Δραγαμέστου (σημ. 'Αστακού) στην Αίτωλοακαρνανία⁴.

'Αρχαική συλλογή των Κρατικών 'Αρχείων της Βενετίας περιλαμβάνει σειρά έγγραφων, τα όποια αναφέρονται στη διαφορά που ανέκυψε ανάμεσα στον Βενετό Φραγκίσκο Foscari και στον Κάρολο Τόκκο, κόμητα της Κεφαλληνίας, ως προς την κυριότητα του Δραγαμέστου⁵. 'Η έρευνα στο αρχαικό αυτό υλικό, από όπου ο Κ.Δ. Μέρτζιος σταχυολόγησε και δημοσίευσε τέσσερα έγγραφα⁶, οδήγησε στη διακρίβωση ποικίλων προσωπογραφικών θεμάτων

1. G. L. Fr. Tafel - G. M. Thomas, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, τόμ. Β', Βιέννη 1856 (φωτοτυπική επανέκδ. Amsterdam 1964), σελ. 240, 477· πρβλ. K. H o p f, *Veneto-Byzantinische Analekten*, Βιέννη 1856 (φωτοτυπική επανέκδ. Amsterdam 1964), σελ. 135.

2. H o p f, ό.π.— R. - J. Loenert z, *Les seigneurs tiersiers de Négrepont de 1205 à 1280*, *Byzantion* 35 (1965), σελ. 262 (= *Byzantina et Franco-Graeca, series altera*, Ρώμη 1978, σελ. 169).— Πρβλ. Α. Μ ο σ χ ί δ ο υ, 'Η Λήμνος ήτοι ιστορικών δοκίμιον της νήσου ταύτης . . . , τεύχος Α', 'Αλεξάνδρεια 1907, σελ. 145 - 146.

3. G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, τόμ. Α', Βερόνα 1973, σελ. 303 - 306.

4. Για τις όχυρώσεις του μεσαιωνικού κάστρου βλ. I. Σ φ η κ ο π ο ύ λ ο υ, *Μεσαιωνικά κάστρα και πύργοι στη Ρούμελι*, 'Αθήνα 1981, σελ. 167 - 173.— Για τη σλαβική προέλευση του τοπωνυμίου που σημαίνει «Καλή θέση» βλ. Α. Σ π υ ρ ο π ο ύ λ ο υ, 'Ενδιαφέροντα ιστορικά άφηγήματα για το Δραγαμέστο - Καραϊσκάκη, 'Αθήνα 1967, σελ. 9, σημ. 1.— 'Η περιοχή περιγράφεται από τον P o u q u e v i l l e (*Voyage de la Grèce*, τόμ. Γ', έκδ. β', Παρίσι 1826, σελ. 468 - 469).

5. A.S.V., *Santa Maria del Rosario*, B. 29.

6. 'Ο Μέρτζιος δημοσίευσε τρεις επιστολές του Καρόλου Α' Τόκκου (δύο προς τον δόγη της Βενετίας των ετών 1425 και 1427 και μία προς τον Φραγκίσκο Loredan, μεσολαβητή της διαφοράς μεταξύ των Τόκκων και των Foscari, του έτους 1428) και μία επιστολή του Καρόλου Β' Τόκκου (προς τον Φίλιππο Foscari, γιό του Φραγκίσκου, του έτους 1430)· βλ. Κ. Δ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, *Μία ανέκδοτος επιστολή του Καρόλου Α' του Τόκκου προς τον Δόγη Βενετίας γραφείσα εξ 'Ιωαννίνων το 1425*, Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 1953), τόμ. Β', 'Αθήνα 1956, σελ. 556 - 559 (παρκατάω ως 'Επιστολή).— Τ ο υ έ δ ι ο υ, *Trois lettres inédites de Charles Tocco en 1427, 1428 et 1432*, *Akten des XI Internationalen Byzantistenkongresses* (München 1958), Μόναχο 1960, σελ. 352 - 354 (παρκατάω ως *Trois lettres*).— *Cronaca dei Tocco di Cefalonia di anonimo*, έκδ. G. S c h i r ò, Ρώμη 1975, σελ. 39, σημ. 1, όπου διόρθωση σε 1430 της χρονολογίας της επιστολής του 1432 (παρκατάω ως *Cronaca dei Tocco*).

πού άφοροῦν, κυρίως, τὸν ἀλβανικὸ οἶκο τῶν Σπάτα, καθὼς, ἐπίσης, καὶ τὸν ἰταλικὸ οἶκο τῶν Τόκκων, οἱ ὅποιοι συνέδεσαν τὸ ὄνομά τους μὲ τὴν ἱστορία τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἀρτας καὶ τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου. Παράλληλα, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπισήμανση ἐπιστολῆς τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου Ράλη, ἄγνωστης ὡς τὴν κεφαλῆς Παλαιῶν Πατρῶν, πρὸς τὸν Φίλιππο, γιὰ τοῦ Φραγκίσκου Foscari. Τὸ ἐνδιαφέρον, ἐπομένως, πού παρουσιάζει ὁ φάκελος Foscari - ὅπως θὰ ἀποκαλεῖται παρακάτω ἡ ἀρχεὶακὴ αὐτῇ ἐνότητῃ - εἶναι πολλαπλό. Μὲ τίς νέες εἰδήσεις πού προσκομίζει, συμβάλλει α) στὴ μελέτῃ τῆς ἱστορίας τῆς Αἰτωλοακαρνανίας στὴ διάρκεια τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰῶνα, καὶ β) στὸν ἐμπλουτισμὸ τόσο τῆς πελοποννησιακῆς προσωπογραφίας στὰ τελευταῖα χρόνια ζωῆς τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως ὅσο καὶ τῆς προσωπογραφίας τῶν ξένων κυριάρχων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ἀποτελεῖ, ἀκόμη, πρόσφορη πηγὴ γιὰ τὴ διερεύνηση τοῦ συσχετισμοῦ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος τῶν Βενετῶν εὐγενῶν στὶς λατινοκρατούμενες ἑλληνικὲς περιοχὲς μὲ τὴν ἐξελικτικὴ πορεία πού γνώρισε ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα ἡ βενετικὴ ἀριστοκρατία.

Σχέσεις τῆς οἰκογένειας Foscari μὲ τοὺς ξένους ἡγεμόνες τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου

Ἀπὸ τὸν γάμο του μὲ τὴ Sterina, κόρη τοῦ Ἀλβανοῦ τοπάρχῃ Σγουροῦ Μπούα Σπάτα, ὁ εὐγενὴς Βενετὸς Φραγκίσκος Foscari ἔλαβε ὡς προίκα 11.000 ὑπέρπυρα, μαζὶ μὲ τὸ κάστρο τοῦ Δραγαμέστου, μία ἀπὸ τίς κτήσεις τοῦ πεθεροῦ του¹. Ἄν, ὅμως, ἡ σκοπιμότητα τοῦ γάμου, σύμφωνα μὲ τὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς, ἦταν νὰ ἐξασφαλίσουν οἱ διάδοχοι τοῦ Foscari φεουδαρχικὰ δικαιώματα στὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη, τὰ γεγονότα πού ἀκολούθησαν ἀνέτρεψαν τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς βενετικῆς οἰκογένειας². Στὶς ἀρχὲς τοῦ 15ου αἰῶνα ὁ Κάρολος Α΄ Τόκκος, ἐπεκτείνοντας τὴν κυριαρχία του ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Ἰονίου στὴν ἀπέναντι ἡπειρωτικὴ ἀκτὴ, κατέλαβε πρῶτα τὸ κάστρο τοῦ Foscari (1404-1405) καὶ σὲ βραχὺ χρονικὸ διάστημα τὸ Ἀγγελόκαστρο (1407-1408), τὰ Ἰωάννινα (1411) καὶ τὴν Ἀρτα (1416)³. Ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὴν κλεψία τοῦ Δραγαμέστου, ὅπως χαρακτηριστικὰ τιτλοφορεῖ τὸ σχετικὸ κεφάλαιο ὁ ἀνώνυμος στιχουργὸς τοῦ Χρονικοῦ τῶν Τόκκων, ὁ Φραγκίσκος καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατό του οἱ γιοί του προσπάθησαν νὰ διεκδικήσουν μὲ ποικίλες ἐνέργειες τὰ νόμιμα κυριαρχικὰ τους δικαιώματα. Γιὰ τὴν ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς μεταξὺ

1. Μέρτζιου, Ἐπιστολή, σελ. 556· πρβλ. παρακάτω, σελ. 4, 5 καὶ σημ. 1.

2. Γιὰ τὴν τάση τῶν εὐγενῶν νὰ παντρεύονται γυναῖκες μὲ προικῶα κτηματικὴ παρουσία, ἐξασφαλίζοντας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τοὺς ἀπογόνους τους βλ. P. Racine, *La noblesse italienne dans le royaume d'Italie du milieu du Xe siècle au milieu du XIIIe siècle*, *L'information historique* 43, 5(1981), σελ. 214.

3. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 115-118.

τῶν δύο οἰκογενειῶν, τῶν Τόκκων καὶ τῶν Foscari, ἐνδιαφέρθηκε ἄμεσα ὁ ἴδιος ὁ δόγης τῆς Βενετίας, Φραγκίσκος Foscari, χωρὶς ὥστόσο ἡ παρέμβαση ὑπὲρ τοῦ πρώην ἡγεμόνα τοῦ Δραγαμέστου, ὁ ὁποῖος ἦταν Βενετὸς ὑπῆκοος καὶ συγχρόνως στενὸς συγγενῆς του¹, νὰ ὀδηγήσει σὲ θετικὸ ἀποτέλεσμα.

Ὁ G. Schirò στὸ ἄρθρο του «Ἡ Γενεαλογία τῶν Σπάτα» συντάσσει μὲ βάση τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Σπάτα (1360 - 1430), ἐλέγχοντας σὲ πολλὰ σημεῖα τὶς λαθασμένες πληροφορίες τοῦ K. Hopf². Ὅμως, παραβλέποντας τὰ δημοσιευμένα ἀπὸ τὸν Μέρτζιο ἔγγραφα, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Foscari ὡς νόμιμος ἡγεμόνας τοῦ Δραγαμέστου διεκδικεῖ ἀπὸ τὸν Τόκκο τὴν κυριότητα τοῦ κάστρου, καὶ θεωρώντας ὅτι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Hopf στὸν Βενετὸ φεουδάρχη ὀφείλεται σὲ κάποιον ἀπὸ τὰ συνηθισμένα σφάλματα τοῦ γνωστοῦ μεσαιωνοδίφη, ἀποσυνδύει τὸ ὄνομα τοῦ Foscari ἀπὸ τὸ γενεαλογικὸ διάγραμμα τῶν Σπάτα, σημειώνει στὴ θέση του τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλβανοῦ Λάλλθη καὶ ἀποκαλεῖ τὸν τελευταῖο κύριο τοῦ Δραγαμέστου³. Ἀργότερα, ἐπανέρχεται μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ Χρονικοῦ τῶν Τόκκων στὸ ἴδιο θέμα, ἀλλὰ, ἐνῶ αὐτὴ τὴ φορὰ ἔχει ὑπόψη του τὴν ἔκδοση τοῦ Μέρτζιου, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποδίδει στὸν Λάλλθη τὴν κυριότητα τοῦ κάστρου⁴. Ποιὸς ἦταν, λοιπόν, ὁ Λάλλης καὶ γιατί τὸ ὄνομά του συγχέεται μὲ αὐτὸ τοῦ Foscari; Τὴν ἀπάντηση τὴ δίνουν τὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς εἰδήσεις τοῦ Χρονικοῦ τῶν Τόκκων.

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὸ Δραγαμέστο περιῆλθε στὴ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Foscari διευκρινίζεται σὲ ἐπεξηγηματικὸ σημείωμα, καταχωρισμένο στὸ φάκελο τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας:

Dominus Sgurus maritavit dominam Sterinam, eius filiam, domino Francisco Foscari de Venetijs. Et idem domino Francisco dedit inter cetera in dotem et dotis nomine dicte domine Sterine unum ipsium domini Sguri castrum, vocatum el Drogamesto. Quod castrum ipse dominus Franciscus postea tenuit et possedit per spatium X^o anorum vel zircha, sciente infascripto comite Zefalonie. Deinde dominus Franciscus, iturus Venetias, dimissit dictum castrum in manibus dicti domini Sguri, ut ipse dominus Sgurus nomine dicti domini Francisci dictum cast-

1. Ὁ Βενετὸς φεουδάρχης ἦταν θεῖος τοῦ δόγη: *Pro certa differentia existente inter magnificum dominum despotum Janine ex una parte et virum nobilem Franciscum Foscari, barbanum nostrum, ex altera...* (Φάκελος Foscari, ἔγгр. ἀρ. 7).

2. G. Schirò, *La genealogia degli Spata tra il XIV e XV sec. e due Buasconosciuti*, *Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici* n.s. 8 - 9 (18 - 19) (1971 - 1972), σελ. 67 - 85.

3. Ὁ.π., σελ. 78 καὶ γενεαλογικὸ δένδρο.

4. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 38 - 39.

rum teneret et custodiret, usque quo ipse dominus Franciscus rediret de Venetijs. E sic dum dictus dominus Franciscus se absentasset a dicto castro et esset Venetijs et eius nomine dictus dominus Sgurus teneret dictum castrum et ipse domino Francisco miteret ad civitatem Venetie reditus et introitus dicti castri, orta est guera inter dictum dominum Sgurum ex una parte et comitem Zefalonie insule ex alia parte. In quo bello dictus dominus Sgurus fuit interfectus et dictum castrum acceptum fuit et occupatum per dictum comitem Zefalonie. Et etiam bona dicti domini Sguri ipse dicte guere fuerint accepta et occupata per dictum comitem. Qui comes postea dictum castrum ab inde annum (sic) tenuit per spacium anorum XX vel circha et de presenti tenet, modo dictus dominus Franciscus petit dictum castrum sibi restituuj per dictum dominum comitem Zefalonie, qui denegat sibi ipsum restituere, modo queritur an dictus dominus comes teneatur ad restituendum dicto domino Francisco dictum castrum et masime an teneatur restituere con frutibus et introitibus actenus per dictum comitem el dicto castro preceptis et qui precepi potuerunt. Amen¹.

Σύμφωνα με ὅσα ἐξιστορεῖ ὁ συντάκτης αὐτοῦ τοῦ ἐγγράφου, ὁ Foscari μετὰ τὴ σύζυγό του Sterina, κόρη τοῦ Σγουροῦ Μπούα, ἀδελφοῦ τοῦ δεσπότη τῆς Ἑρτας Γκίν Σπάτα², παρέμεινε στὴν προικῶα κτήση του δέκα περίπου χρόνια. Ἐφυγε, ἐπειτα, στὴ Βενετία, ἀναθέτοντας τὴ φύλαξη τοῦ Δραγαμέστου στὸν πεθερό του, Σγουρό, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε *nomine dicti domini Francisci* νὰ τοῦ στέλνει στὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας του τὰ εἰσοδήματα. Πράγματι, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ συμβολαιογραφικὴ πράξη τοῦ 1395, ὁ Foscari βρισκόταν τὴ χρονιά ἐκείνη στὴ Βενετία, ὅπου καὶ φρόντισε νὰ μεταβιβάσει στὴ γυναίκα του τὰ 11.000 ὑπέρπυρα τῆς προίκας τῆς³. Μετὰ ἀφετηρία τὴ χρονολογία αὐτὴ καὶ γνωρίζοντας ὅτι οἱ Foscari ἔζησαν στὸ Δραγαμέστο γιὰ μία περίπου δεκαετία, εὐκόλα συμπεραίνουμε ὅτι ὁ γάμος πρέπει νὰ ἔγινε τὸ 1386 καὶ ὅχι

1. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 2. Βλ. καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Φιλίππου, γιοῦ τοῦ Φραγκίσκου Foscari, πρὸς τὸν Λεονάρδο Γ' Τόκκο τοῦ ἔτους 1457, ὅπου σημειώνεται: . . . *la quondam magnificha madona mia madre fu dotata per lo illustre signor suo padre del chastelo del Dragamesto con tute le suo iurisdiction et pertinentie, el qual da poi la morte dello illustre signor Sguero ne fo tolto per la recolenda memoria dello illustrissimo signor despoti vostro barba* . . . (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 30).

2. Πρβλ. Μέρτζιου, Ἐπιστολή, σελ. 556, ὅπου λανθασμένα ἀναφέρεται ὡς πατέρα τῆς Sterina ὁ Γκίν Μπούας Σπάτας.

3. V. Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto (1407)*, Nuovo Archivio Veneto 15 (1898), σελ. 269 καὶ σημ. 3.—Τοῦ Ἰδιου, *I Foscari*, σελ. 11.—Μέρτζιου, Ἐπιστολή, σελ. 556 (χωρὶς παραπομπή).

τὸ 1402, ὅπως ἀναφέρει, δίνοντας λανθασμένη παραπομπή, ὁ Hopf¹. Ἀλλὰ στὸν πόλεμο ποὺ ἀκολούθησε ἀνάμεσα στὸν Σγουρὸ καὶ στὸν Κάρολο Α' Τόκκο, συνεχίζει ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου, ὁ Σγουρὸς σκοτώθηκε καὶ ὁ Τόκκος κατέλαβε τὸ Δραγαμέστο. Σύμφωνα τώρα μὲ τὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων, ὅταν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Καρόλου πῆγαν νὰ καταπατήσουν νύκτα τὸ κάστρο, βρῆκαν ἐκεῖ τὸν Λάλθη, γαμπρὸ τοῦ Σγουροῦ². Βασισμένος στὴν πληροφορία τοῦ Χρονικοῦ, ὁ Schirò θεωρεῖ ὅτι ὁ Λάλθης ἦταν τότε κύριος τοῦ Δραγαμέστου καὶ ὅτι ὁ Foscari εἶχε ἤδη ἀπωλέσει τὰ δικαιώματά του³. Ὁ θάνατος, ὅμως, τοῦ Σγουροῦ τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο χρονογράφου τὸ 1403 καὶ ἡ κατάκτηση τοῦ Δραγαμέστου τὸ 1404 - 1405⁴. Εἶναι, λοιπόν, προφανές ὅτι στὸ μεσοδιάστημα ἀκριβῶς αὐτό, ἀπὸ τὸν θάνατο δηλ. τοῦ Σγουροῦ ὡς τὴν κατάληψη τοῦ κάστρου, τὸ τελευταῖο εἶχε μείνει στὰ χέρια τοῦ Λάλθης, ποὺ ἦταν γαμπρὸς τοῦ Σγουροῦ. Σὲ ἀχρονολόγητο, ἐξάλλου, ἔγγραφο τοῦ φακέλου Foscari, ποὺ ὑπογράφει ὁ νομικὸς Madius de Madijs, σημειώνεται ὅτι ἀπὸ τὸ Δραγαμέστο *per vim expulsus est dominus Sgurus, eius* [τοῦ Φραγκίσκου Foscari] *progenitor vel qui eius nomine tenebat*⁵. Ἄρα, ἀφοῦ ὁ Σγουρὸς εἶχε σκοτωθεῖ στὸν πόλεμο, κρατοῦσε τὸ κάστρο *eius nomine* ὁ γαμπρὸς του Λάλθης. Ἔτσι ἐξηγεῖται, γιατί στὸ Χρονικὸ τῶν Τόκκων δὲν μνημονεύεται οὔτε ὁ Foscari, ὁ ὁποῖος ἀπουσίαζε στὴ Βενετία, οὔτε ὁ Σγουρὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη σκοτωθεῖ, ἀλλὰ μόνο ὁ Ἀλβανὸς Λάλθης.

Εἰδικὸ κεφάλαιο τοῦ Χρονικοῦ μὲ τὸν τίτλο *Ἡ ἔπαρσις τοῦ κάστρου* ἀφιερώνεται στὴν κατάκτηση τοῦ Δραγαμέστου ἀπὸ τὸν Τόκκο καὶ στὴν τύχη τοῦ Λάλθης. Ὅταν οἱ Φράγκοι, διηγεῖται ὁ χρονογράφος, εἰσέβαλαν στὸ κάστρο, κατευθύνθηκαν πρὸς τὸ σπῖτι τοῦ ἄρχοντα, πιστεύοντας ὅτι θὰ τὸν βροῦν ἐκεῖ. Ὁ Λάλθης, ὅμως, εἶχεν ἐγκρεμισθῇ ἀπὸ ἓνα παραθύρι καὶ οἱ εἰσβολεῖς βρῆκαν μονάχα τὴ γυναίκα του, τὴν ὁποία ὡς θυγατέραν ἀφεντὸς τιμητικὰ τὴν πιάνουν. Ὅταν τὸ κατακτητικὸ τους ἔργο τελείωσε, μετέφεραν τὴν ἀρχόντισσα

1. Βλ. παραπάνω σημείωση. Ὁ Hopf (*Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit* = J. S. Ersch - J. G. Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, τόμ. 85 - 86, Λιψία 1867 - 1868, σελ. 103) ἀναφέρεται στὸν γάμο τῆς κόρης τοῦ Παύλου Σπάτα μὲ τὸν Foscari, τοποθετώντας τὸν στὸ ἔτος 1402. Τὴν πληροφορία τοῦ Hopf ἐπαναλαμβάνει ὁ Ἱ. Ρωμανός (*Ἱστορικά ἔργα*, ἐπιμ. Κ. Δαφνῆ, Κέρκυρα 1959, σελ. 84 - 85).— Πρβλ. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 39 καὶ σημ. 3.

2. *Cronaca dei Tocco*, στ. 282 - 308 καὶ 1121 (ὅπου μνημονεύεται ὡς Λάνθης).— Πρβλ. καὶ Π. Γ. Ροντογιάννη, *Ἱστορία τῆς νήσου Λευκάδος*, τόμ. Α', Ἀθήνα 1980, σελ. 320, σημ. 2.

3. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 38 - 39.

4. Ὁ.π., σελ. 115.

5. Ὁ Madius de Madijs ὑπογράφει ὡς *inter doctores legum minimus* (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. χ. ἀρ.).

μὲ πλοῖο στὴ Λευκάδα¹. Ἀργότερα, ὁ γιὸς τοῦ Σγουροῦ, Παῦλος Σπάτας, ἐξαγόρασε τὴν ἀδελφή του μὲ δῶρα μὲ χαρίσματα μὲ ἐξαγορὰν μεγάλην². Ἀδυνατώντας, ὥστόσο, ν' ἀντιμετωπίσει τὸν Τόκκο, ὁ διάδοχος τοῦ Σπάτα, ἀναγκάστηκε νὰ ἐκχωρήσει τὸ Ἀγγελόκαστρο στοὺς Τούρκους (1406) καὶ νὰ ἀποσυρθεῖ στὴ Ναύπακτο³.

Εἴκοσι χρόνια μετὰ τὴν ἐκδίωξη τῶν Σπάτα ἀπὸ τὸ Δραγαμέστο κι ἀφοῦ ὁ Κάρολος Α' Τόκκος, δούκας τῆς Λευκάδας καὶ κόμης τῆς Κεφαλληνίας, εἶχε ἐδραιώσει πιά τὴν κυριαρχία του στὸ δεσποτάτο τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Φραγκίσκος Foscari, ἀποφάσισε νὰ διεκδικήσει τὴν προικώα κτήση του, ζητώντας τὴν παρέμβαση τοῦ συνονόματου ἀνηψιοῦ του, δόγη τῆς Βενετίας. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1424, οἱ βενετικὲς ἀρχὲς ἀπευθύνονται στὸν βαίλο τῆς Κέρκυρας μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ διαπραγματευτεῖ τὴν ὑπόθεση μὲ τὸν Τόκκο⁴. Ὁ τελευταῖος, ἀποφεύγοντας νὰ δυσανεστήσει τὴ Βενετικὴ Πολιτεία, ἀπάντησε ὅτι ἦταν πρόθυμος νὰ συζητήσει καὶ πρότεινε νὰ ὀριστοῦν ὡς διαιτητὲς εἴτε τὸ στέμμα τῆς Νεαπόλεως (*sacra corona Neapolis*) εἴτε ὁ Πάπας τῆς Ρώμης (*Curia Romana Pontificis*)⁵. Οἱ διαπραγματεύσεις δὲν φαίνεται νὰ σημείωσαν καμία πρόοδο, γιὰ τὴ τέσσερα χρόνια ἀργότερα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1428, καὶ μολονότι εἶχε ἤδη πεθάνει ὁ Φραγκίσκος⁶, ἡ Βενετία, χρησιμοποιοῦντας σκληρὴ διπλωματικὴ γλώσσα, ἀπέιλησε τὸν Τόκκο ὅτι στὴν περίπτωσή ποὺ δὲν δεχόταν νὰ διευθετηθεῖ τὸ θέμα μὲ τὴ διαιτησία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐλῆς, θὰ δήμευε τὴν περιουσία, τὴ δική του καὶ τῶν ὑπηκόων του, γιὰ νὰ ἀποζημιώσει τὸν Foscari⁷. Ἀλλὰ τὸν ἐπόμενο χρόνο πεθαίνει ὁ Κάρολος Τόκκος καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Γαληνοτάτης μετὰ τὸν θάνατό του ἀτονεῖ⁸. Τὸ ζήτημα, ἄλλωστε, τοῦ Δραγαμέστου δὲν ἦταν γι' αὐτὴν παρὰ μία ἀπὸ τίς προφάσεις ποὺ ἀναζητοῦσε, ὥστε νὰ μπορεῖ μὲ κάθε τρόπο νὰ ἀντιτάσσεται στὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα τοῦ

1. *Cronaca dei Tocco*, στ. 299 - 322.

2. "Ο.π., στ. 415 - 417.

3. "Ο.π., σελ. 51 - 52, στ. 474 - 475, 491 - 504.

4. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 7.

5. Μέρτζιου, Ἐπιστολή, σελ. 556 κέ.— Τοῦ ἰδίου, *Trois lettres*, σελ. 352 κέ.

6. Στις 2 Ἰουνίου 1425 ὁ Φραγκίσκος Foscari μαρτυρεῖται ὡς olim (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 6)· ἄρα, ὁ θάνατός του τοποθετεῖται στὸ χρονικὸ διάστημα μετὰ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1424 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1425.

7. *Et ex nunc sit captum. . . intromitti et accipi debeant de bonis suis seu subditorum suorum ubicumque poterunt reperiri, usque ad valorem eius, quod habere debent dicti civis nostri, quibus fiat solutio et satisfatio de bonis illis . . .* (Κ. Σάθια, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας*, τόμ. Γ', Παρίσι 1882, σελ. 334.— F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Romanie*, τόμ. Β', Παρίσι - Χάγη 1959, σελ. 250, ἀρ. 2092).

8. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 119.

Τόκκου, ό όποϊος μέ τίς διάφορες ένέργειές του άποτελοῦσε κίνδυνο γιά τήν έξωτερική της πολιτική¹.

Παρά τό γεγονός ότι οί δυό άμεσοί διεκδικητές τῆς κυριότητας τοῦ Δραγαμέστου εἶχαν πιά έκλείψει, ἡ προσπάθεια γιά τήν έπαναπόκτηση τοῦ κάστρου άπό τήν πλευρά τῆς οἰκογένειας Foscari δέν σταμάτησε. Μετά τόν θάνατο τοῦ πατέρα του, ό Φίλιππος Foscari, έκπροσωπώντας καί τά άλλα του άδελφία, άρχίζει νέες διαπραγματεύσεις μέ τόν 'Ηρακλῆ (τόν 'Ερκούλιο ἢ 'Ερκουλα τοῦ Χρονικοῦ), νόθο γιό τοῦ Καρόλου Α' Τόκκου, στόν όποϊο ό τελευταῖος εἶχε παραχωρήσει τίς κτήσεις τῶν 'Αλβανῶν στήν Αἰτωλοακαρνανία. 'Ο 'Ηρακλῆς, όμως, έκτός άπό ἡγεμόνας τοῦ 'Αγγελόκαστρου καί τοῦ Δραγαμέστου², ἦταν, όπως θά δοῦμε άμέσως πιό κάτω, καί θεῖος τοῦ Φιλίππου Foscari. 'Επομένως ἡ διαμάχη άποκτᾷ τώρα ένδοοικογενειακό χαρακτήρα, ένῶ ταυτόχρονα γίνεται αἰτία άντεκδικήσεων μεταξύ τῶν κληρονόμων τοῦ Καρόλου Τόκκου.

Σύμφωνα μέ τό Χρονικό τῶν Τόκκων, ό Κάρολος, όταν έμαθε ότι ἡ οἰκογένεια τοῦ Σγουροῦ Σπάτα εἶχε μετά τήν άπώλεια τῶν κτησεών της έγκαταλειφθεῖ άπό τούς συγγενεῖς της, έσπευσε νά τήν καλέσει στήν αὐλή του. Για νά δείξει, μάλιστα, τή μεγαλοψυχία του πάντρεψε τόν γιό του 'Ηρακλῆ μέ τήν κόρη τοῦ Σγουροῦ καί έκαμέν την καί κυράν'ς τόν τόπον τοῦ πατρός της³. Τό όνομα τῆς τελευταίας μνημονεύεται σέ άχρονολόγητη έπιστολή τοῦ 'Ηρακλῆ Τόκκου. *La mia dopna Patronella*, γράφει ό Τόκκος στόν Φραγκίσκο Foscari, συγχαίροντάς τον γιά τόν γάμο τῆς κόρης του, *saluta la magnifica vostra dopna dopna Statira, soa sorella*⁴. 'Η Statira, λοιπόν, ἢ Sterina, όπως αὐτή μαρτυρεῖται σέ άλλα έγγραφα, καί ἡ Patronella ἦταν κόρες τοῦ Σγουροῦ Σπάτα· ἡ πρώτη παντρεύτηκε τόν Βενετό Φραγκίσκο Foscari καί ἡ δεύτερη τόν 'Ηρακλῆ, πρωτότοκο γιό τοῦ Καρόλου Α' Τόκκου.

'Ενῶ ό Φίλιππος εἶχε ἤδη προχωρήσει τίς διαπραγματεύσεις μέ τόν 'Ηρακλῆ⁵, τό 1433 έφτασε στή Βενετία ό Zorzi de Rayneroli da Pesaro, άπεσταλμένος τοῦ Καρόλου Β' Τόκκου, άνηψιοῦ καί νόμιμου διαδόχου τοῦ Καρό-

1. Βλ. Thiriet, *Régestes*, τόμ. Β', σελ. 201 - 202, άρ. 1877, 208 - 209, άρ. 1901, 209, άρ. 1904 (όπου άποφάσεις τῆς βενετικῆς συγκλήτου σχετικά μέ τή στάση τοῦ Τόκκου άπέναντι στοῦς Τούρκους). Για τίς σχέσεις Βενετίας καί Τόκκων βλ. G. Schirò, *Il ducato di Leucade e Venezia fra il XIV e XV secolo*, BF 5 (1977), σελ. 353 - 378.

2. ... *el Dragomesto el quale cera in posanza del dito signor Ercules* ... (Φάκελος Foscari, έγγρ. άρ. 30: έπιστολή Φιλίππου Foscari πρὸς Λεονάρδο Τόκκο τοῦ έτους 1457).

3. *Cronaca dei Tocco*, στ. 2630 - 2649· πρβλ. Ροντογιάννη, ό.π., σελ. 335.

4. Βλ. παρακάτω, σελ. 21, έγγρ. άρ. 1. 'Ο Foscari ἦταν τήν έποχή πού γράφτηκε ἡ έπιστολή καπιτάνος τῆς Βερόνας.

5. ... *et vedete chio son in praticha con el signor Ercules de haver el mio castelo* (Φάκελος Foscari, έγγρ. άρ. 30).

λου Α' ¹. Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀκολουθοῦν, βασισμένα στὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari, διαφωτίζουν τὶς ἀνταγωνιστικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἐξαδέλφων. Ἐπιδιώκοντας ὁ νέος δεσπότης τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ἐξαδέλφου του ἀπὸ τὴν περιοχὴ, ἐκμεταλλεύεται τὴν ἐκκρεμότητα τοῦ Δραγαμέστου, γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὰ σχέδιά του. Ἀφοῦ πείθει τὸν Φίλιππο Foscari ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἦταν ἐπαναστάτης καὶ σφετεριστὴς τοῦ κάστρου (*è rebelo al mio signor, quello el cerchiasie de haver titolo in questo castelo*), τοῦ προτείνει νὰ δεχθεῖ τὴν ἀπαλλοτρίωση τοῦ Δραγαμέστου ἀντὶ τοῦ ποσοῦ τῶν 1700 δουκάτων, μὲ τὴν ὑπόσχεση νὰ τοῦ ἐκχωρήσει τὸ κάστρο, ὅταν τὸ τελευταῖο περιέλθει στὴ νόμιμη δικαιοδοσία του καὶ μὲ τὴν προϋπόθεση, βέβαια, νὰ ἐπιστρέψει τότε ὁ Foscari τὸ συμφωνημένο ποσό ². *Et esso mio signore, σημειώνεται στὸ σχετικὸ ἔγγραφο, sia tenuto che, se mai per alcuno tempo el dicto castello pervenga liberamente ale soe mane, per modo che senza contradition del gran signore de Turchi o indignatione et scandolo de quello, esso signore Karlo concedeva el dicto castello al dicto misser Filipo per si e soi figlioli et heredi de suo corpo legiptimamente descendenti cum tutti quelli honori, favori, dignità, auctorità, podestà et tituli consueti in simile concessione, reservata lacolta dei carazzi del provatonomi [προβατονομή], el sale et quelle altre regalie et reservatione et consuetudine despotale . . .* ³. Οἱ προτάσεις τοῦ Καρόλου ἔγιναν δεκτὲς ἀπὸ τὸν Foscari καὶ ὁ Τόκκος ὡς νόμιμος πιά ἡγεμόνας τοῦ Δραγαμέστου δὲν ἄργησε, στέλνοντας στρατεύματα ἐναντίον τοῦ Ἡρακλῆ, νὰ καταλάβει τὸ κάστρο ⁴. Ἀλλὰ ἡ συμφωνία δὲν τηρήθηκε καὶ τὸ Δραγαμέστο ἀντὶ νὰ ἐπιστραφεῖ στὸν Foscari πέρασε στὴν κυριότητα τοῦ Λεονάρδου Γ' Τόκκου, διαδόχου τοῦ Καρόλου Β'. Τὸ 1457, μὲ ἀναφορά του πρὸς τὸν νέο ἡγεμόνα τοῦ κάστρου, ὁ Φίλιππος, ἀφοῦ ἐξηγεῖ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὸν ἐξαπάτησε ὁ Zorzi da Pesaro, διεκδικεῖ γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ τὴν κυριότητα. Εἶναι διατεθειμένος νὰ ἀποδώσει τὰ 1700 δουκάτα ποὺ εἶχε λάβει ἀπὸ τὸν Κάρολο καὶ νὰ γίνῃ ὅχι μόνον *servitor della vostra signoria, ma per servitore de servitori de quella* ⁵. Μολονότι τὸ διάβημα δὲν εἶχε ἀποτελέσμα, ὁ Foscari ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐμμένει στὶς ἀξιώσεις του, ἀκόμα καὶ ὅταν τὸ κάστρο

1. *Et mi Giorgio de Rayneroli da Pesaro como procuratore et commesso del signor Karlo Secondo de l'Arta del despotato signore. . .* (Φάκελος Foscari, ἔγρ. ἀρ. 34· πρβλ. καὶ ἔγρ. ἀρ. 15, 23). Στὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari ὁ Κάρολος Τόκκος μνημονεύεται ὡς *Karolus Secundus* καὶ ὁ Ἡρακλῆς ὡς *dominus* (πρβλ. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 83 - 84 καὶ σημ. 1).

2. Φάκελος Foscari, ἔγρ. ἀρ. 30.

3. Φάκελος Foscari, ἔγρ. ἀρ. 34.

4. . . . *lo illustrissimo quondam padre della vostra Illustrissima Signoria mandò la soa armata a pigliar lo dito castelo* (Φάκελος Foscari, ἔγρ. ἀρ. 30).

5. "Ο.π. Στὸ ἴδιο ἔγγραφο ἀναφέρεται ὅτι ἡ διοίκηση τοῦ Δραγαμέστου εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν *miser Guiduzo, el qual tagniva el Dragomesto*.

έπεσε τελικά στα χέρια τῶν Τούρκων. Τὸ 1473, ὁ Λεονάρδος μὲ ἔγγραφό του πρὸς τὸν Φίλιππο τὸν διαβεβαίωσε ὅτι στὴν περίπτωση ποὺ τὸ Δραγαμέστο ἀπελευθερωνόταν θὰ τοῦ τὸ ἐκχωροῦσε *libero e senza alchuna chontradizione*¹. Ὁ τουρκικὸς κίνδυνος, ὅμως, ἦταν ἄμεσος. Τὸ 1478, ὁ Τόκκος στέλνει ἐσπευσμένα τὸν συγγενή του Bongordo di Tocco στὴ Βενετία, γιὰ νὰ εἰδοποιήσει τὶς βενετικὲς ἀρχές ὅτι *questi canj et infedelj Turchi. . . fabricano lo castello ala bucca delo gulfo nostro de l'Arta*². Ἐνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1479, οἱ Τοῦρκοι κατέλυσαν τὴν κυριαρχία τῶν Τόκκων, διαψεύδοντας ὀριστικὰ πιά κάθε ἐλπίδα ἐπιστροφῆς τῆς οἰκογένειας Foscari στὴν προικιῶα κτήση της.

Ἡ προσπάθεια τῶν Foscari γιὰ ἀναγνώριση καταπατημένων ἐδαφικῶν δικαιωμάτων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο δὲν περιορίστηκε στὸ Δραγαμέστο. Οἱ βλέψεις τῆς οἰκογένειας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς Ἀκαρνανίας, στράφηκαν καὶ πρὸς τὴ Ναύπακτο, διεκδικώντας τὴν κυριότητά της ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Βενετία. Ἡ τύχη τῆς Ναυπάκτου, τὴν ὁποία οἱ Σπάτα εἶχαν ἀποσπάσει τὸ 1375 ἀπὸ τοὺς Ἀνδεγαυούς³, ἀπασχολοῦσε τὴ Γαληνοτάτη ἀπὸ τὶς ἀρχές ἤδη τοῦ 15ου αἰ. Ἀπὸ φόβο, μήπως οἱ Τοῦρκοι καταλάβουν τὸ λιμάνι ποὺ εἶχε στρατηγικὴ σημασία γιὰ τὰ ἐμπορικά της συμφέροντα, ἡ Βενετικὴ Πολιτεία ἀποφάσισε νὰ προσαρτῇ τὴν περιοχὴ στὴν ἐπικράτειά της. Ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποὺ ἐπέλεξε ἡ Βενετία γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὸν σκοπὸ της, ὑπάρχουν δύο ἐκδοχές: ἡ ἐπίσημη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ Βενετοὶ ἀγόρασαν τὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸν Ἀλβανὸ ἡγεμόνα Παῦλο Σπάτα καὶ ἡ ἀνεπίσημη, σύμφωνα, πάλι, μὲ τὴν ὁποία οἱ Βενετοὶ τοῦ ἀπέσπασαν βίαια τὸ κάστρο⁴.

Οἱ μαρτυρίες ἀπὸ τὰ ἐπίσημα κατὰστιχα τῆς βενετικῆς καγκελλαρίας ποὺ ἀναφέρονται στὴν προσάρτηση τῆς Ναυπάκτου στὸ βενετικὸ κράτος εἶναι οἱ ἀκόλουθες: Τὸ 1401, οἱ βενετικὲς ἀρχές ἐξουσιοδοτοῦν τὸν Φραγκίσκο Foscari, γαμπρὸ τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ναυπάκτου (*qui est gener dicti domini loci Nerpanti*), νὰ μηνύσει στὸν πεθερό του νὰ μὴν ἐνδώσει σὲ τυχὸν πιέσεις τῶν Τούρκων ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ καταλάβουν τὶς κτήσεις του καὶ νὰ μὴ συνάψει συμφωνίες μαζί τους, ἀλλὰ νὰ προσπαθῇ γιὰ τὸ δικό του συμφέρον καὶ γιὰ τὸ

1. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 21.

2. Βλ. παρακάτω, σελ. 23, ἔγγρ. ἀρ. 3. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Λεονάρδος διατηρεῖ τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη τῆς Ἄρτας καὶ μετὰ τὴν πτώση τῆς τελευταίας στοὺς Τούρκους (1449)· πρβλ. Ρο ν τ ο γ ι ἄ ν ν η, ὁ.π., σελ. 341.

3. *Cronaca dei Tocco*, σελ. 31, σημ. 5.— A. Luttrell, *Vonitza in Epirus and its Lords, 1306 - 1377*, Rivista di Studi Bizantini e Neoellenici n.s. 1 (41) (1964) = In memoria di Silvio G. Mercati, σελ. 140.

4. Γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς βλ. L a z z a r i n i, *L'acquisto di Lepanto*, ὁ.π., σελ. 267 - 287.— Πρβλ. καὶ Ο ὕ ἱ λ λ. Μ ἰ λ λ ε ρ, *Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204 - 1566)*, μετάφρ. Σ π. Α ἄ μ π ρ ο υ, τόμ. Β', Ἀθήνα 1909 - 1910, σελ. 45.

συμφέρον τῆς χριστιανοσύνης (*pro bono christianitatis et pro bono suo*) νὰ διατηρήσει τὰ ἐδάφη του· ἂν οἱ Τοῦρκοι τὸν ἐνοχλήσουν καὶ κρίνει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἀντισταθεῖ, νὰ εἰδοποιήσῃ ἀμέσως τὴ Βενετία, ἣ ὁποία εἶναι πρόθυμη νὰ καταλάβῃ τὴ Ναύπακτο¹. Τὸ 1402, ἀποφασίζεται νὰ σταλεῖ στὸν Σπάτα, ὁ ὁποῖος *est in concordio et fecit parentelam cum Turchis*, ὁ Πέτρος Miani μὲ ἐντολὴ νὰ διαπραγματευτεῖ τὴ μεταβίβαση τῆς κυριότητος τῆς Ναυπάκτου². Στις 27 Μαΐου 1407, ἡ Βενετικὴ Πολιτεία, ἀνήσυχη ἀπὸ τὴν ἔκβαση τῶν πραγμάτων, διατάζει τὸν Γενικὸ Καπιτάνο νὰ φροντίσῃ τὸ ταχύτερο νὰ περιέλθῃ ἡ Ναύπακτος στὴν ἐξουσία της, χρησιμοποιοῦντας ὅποιο μέσο ἔκρινε καλύτερο (*de viis et modis, utilibus dextris et necessariis, qui sibi videbuntur. . .*)³. Σὲ βραχύτατο χρονικὸ διάστημα, ὁ Βενετὸς ἀξιωματοῦχος διεκπεραίωσε μὲ ἐπιτυχίαν τὴν ἀποστολὴν του καὶ ἡ Ναύπακτος προσαρτήθηκε στὴ Δημοκρατία τοῦ Ἀγίου Μάρκου⁴. Τὸν Ἰούλιο, τέλος, τοῦ 1408, στίς διαμαρτυρίες τῶν Τούρκων γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ναυπάκτου ἡ Γαληνοτάτη ἀπάντησε ὅτι ὁ Παῦλος Σπάτας ἦταν Βενετὸς ὑπῆκοος καὶ ὅτι ὁ ἴδιος τῆς εἶχε πούλῃσιν τὴν κτήσιν του⁵. Ἡ ἐπίσημη, λοιπόν, ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι ἡ Βενετία ἀγόρασε τὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸν Ἀλβανό, Βενετὸ ὑπῆκοο, Παῦλο Σπάτα.

Ἡ ἀνεπίσημη, ὅμως, ἐκδοχὴ, ὅπως αὐτὴ ἐμφανίζεται στὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari, φαίνεται ὅτι ἀνταποκρίνεται περισσότερο στὴν πραγματικότητά. Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ πού ἄρχισε τὰ διαβήματα γιὰ τὴν ἐπαναπόκτηση τοῦ Δραγαμέστου, ὁ Φίλιππος Foscari μὲ αἴτησή του πρὸς τὸν δόγη τῆς Βενετίας, ἀφοῦ διηγεῖται πῶς οἱ Βενετοὶ εἶχαν ἀποσπάσει μὲ δόλο καὶ βία τὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τῆς μητέρας του, Παῦλο Σπάτα, ἀξιῶναι ὡς νόμιμος κληρονόμος νὰ τοῦ ἀναγνωριστῇ ἡ κυριότητά⁶. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐξιστό-

1. Σάθ α, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας*, τόμ. Β', Παρίσι 1881, σελ. 64.

2. Σάθ α, ὁ.π., τόμ. Α', Παρίσι 1880, σελ. 1 - 2 (Thiriet, *Régestes*, τόμ. Β', σελ. 26, ἀρ. 1052, 1053).

3. Σάθ α, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 172 - 173.

4. Πῖδη στίς 15 Ἰουλίου τοῦ 1407 ἡ Ναύπακτος ἀναφέρεται ὡς *aquisiti et empti* (Σάθ α, ὁ.π., σελ. 180).

5. . . . *quod Paulus Sguero et progenitores sui fuerunt et sunt nostri cives et per sacramentum astrictj et obligatj nobis de fidelitate et sponte et de voluntate sua venditit capitaneo nostro Culfi nostro nomine dictum castrum Nepantj cum iuribus et iurisdictionibus suis pro certa pecunie quantitate, ut apparet per publicam scripturam, scriptam sua manu et bullatam suo sigillo. . .* (A.S.V., *Senato Misti*, R. 48, φ. 23: N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, ROI 4 (1896), σελ. 294 - 295.—Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 280.—Thiriet, *Régestes*, τόμ. Β', σελ. 78, ἀρ. 1311).

6. Βλ. ἐκδοχή: Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 285 - 287· πρβλ. καὶ Μέρτζιου, *Ἐπιστολή*, σελ. 557, ὅπου περιληπτικὴ ἀναφορὰ στὸ ἔγγραφο.

ρησή του, ο Βαρθολομαῖος de Anselmis¹ καὶ ὁ Ἀνδρέας de Smaninis εἶχαν παρουσιαστεῖ στὶς βενετικὲς ἀρχές καὶ εἶχαν ἀναφέρει ὅτι ὁ Σπάτας ἦταν ἑτοῖμος νὰ παραχωρήσει τὴν κτήση του στοὺς Τούρκους. Μόλις ἡ Βενετία πληροφορήθηκε τὴν εἴδηση, ἔστειλε τὸν Fantin Michiel, capitano de Culfo, μὲ πέντε γαλέρες στὴ Ναύπακτο. Ὁ Βενετὸς ναύαρχος πολιορκήσε τὸ κάστρο, προκαλώντας πολλὰς ζημιές, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σπάτα, μετὰ τὸν πρῶτο αἰφνιδισμὸ, ἄρχισαν τὴν ἀντεπίθεση, ὁ Michiel ζήτησε νὰ συναντήσῃ τὸν ἀρχηγό τους, γιὰ νὰ τοῦ δώσει ὀρισμένες ἐξηγήσεις. Ὁ Παῦλος Σπάτας δέχθηκε νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ κάστρο, μὲ τὸν ὄρο νὰ τοῦ χορηγηθεῖ *salvo condotto* (ἐγγράφο ἐλεύθερης ἐπικοινωνίας)². Ὁ Michiel τὸν ἐφοδιάσε ἀμέσως μὲ διαβατήριο καὶ ἀφοῦ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν ἐπεισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κάστρο, τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἡ Βενετία ἦταν ἀποφασισμένη νὰ καταλάβῃ τὴ Ναύπακτο καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ συγκατατεθεῖ νὰ τὴν πουλήσῃ ἀντὶ 1500 δουκάτων. Ὅταν ὁ Σπάτας ἀρνήθηκε καὶ θέλησε νὰ ἐπιστρέψῃ στοὺς δικούς του, ὁ Michiel τὸν ἐμπόδισε, ἀπειλώντας τον μὲ ἀποκεφαλισμὸ. Τότε *il meschin di mio barba*, γράφει ὁ Foscarì, ἀφοῦ κατάλαβε ὅτι οἱ Βενετοὶ τὸν εἶχαν ἐξαπατήσει, χρησιμοποιώντας ὡς δόλωμα τὸ *salvo condotto*, γιὰ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ κάστρο, παρακάλεσε νὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ φύγῃ, παίρνοντας μαζί του τὴ γυναῖκα καὶ τὴν ἀδελφή του³. Ἔτσι, ὁ Fantin Michiel *con dolo et fraude have quel castelo et per vim, sforzando la persona di mio barba*. Ἀπὸ τὴ Ναύπακτο, ὁ Παῦλος Σπάτας, νεώτατος 20 μόλις χρόνων, προωθήθηκε στὴν Πάτρα καὶ ἀπὸ κεῖ κατέφυγε στὴν αὐλὴ τοῦ πεθεροῦ του Θεοδώρου Α' Παλαιολόγου, ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου, ὅπου καὶ πέθανε δύο μόνο χρόνια μετὰ τὴν ἀπώλεια τῶν κτήσεών του⁴.

Ἡ Βενετία, ὅπως ἦταν φυσικὸ, δὲν ἔλαβε σοβαρὰ ὑπόψη τὶς ἀμφισβητούμενες ἀξιώσεις τοῦ ὑπηκόου της. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ τελευταῖος ἐπανῆλθε στὸ αἶτημά του. Πιθανότατα εἶχε ἀπευθυνθεῖ πρὸς τὶς βενετικὲς ἀρχές, ὅχι τόσο

1. Ὁ Βαρθολομαῖος de Anselmis εἶχε ἀναλάβῃ μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ναυπάκτου τὴ διοίκηση τοῦ ἰχθυοτροφείου (Σάθα, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 187 - 189).

2. Βλ. γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὅρου D. E. Queller, *The Office of Ambassador in the Middle Ages*, Princeton, New Jersey 1967, σελ. 46, 128 - 130, 179, 181, 227.

3. Πιθανότατα ἡ ἀδελφή, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος ἐδῶ, ἦταν ἡ γυναῖκα τοῦ Λάληθ που εἶχε συλληφθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Καρόλου Τόκκου στὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τοῦ Δραγαμέστου (βλ. παραπάνω, σελ. 6 - 7).

4. *El meschin de mio barba, zovene de etade de ani 20, andò in la Morea con le suo done dal suoxero suo Porfirogenito, dispoto et fradelo de l'imperator quondam de Costantinopolj, dove non pasò do annj che el morite* (Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 287· πρβλ. καὶ Μέττζιου, *Ἐπιστολή*, σελ. 557.— Α. Βακαλόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τόμ. Α', ἐκδ. β', Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 33 - 34). Ἀπὸ τὸν γάμο του μὲ τὴ Βαρθολομαία, κόρη τοῦ Nerio Acciaiuoli, ὁ Θεόδωρος Α' Πα-

γιατί πίστευε σὲ ἐνδεχόμενη διευθέτηση τοῦ ζητήματος ὅσο μὲ τὸν σκοπὸ νὰ προκαλέσει τὴ Βενετία, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ὑποστήριξή της στὴν ὑπόθεση τοῦ Δραγαμέστου. Ἐξάλλου, τὸ 1427, ἡ μητέρα τοῦ Φιλίππου, χήρα τοῦ Φραγκίσκου Foscari, ζήτησε μὲ ἀπεσταλμένο της πρὸς τὸν βαίλο τῆς Κέρκυρας νὰ τῆς καταβάλει τὸ βενετικὸ δημόσιο τὸ ποσὸ τῶν 400 δουκάτων ποὺ ὑπολειπόταν γιὰ νὰ ἐξοφληθοῦν τὰ 1500 δουκάτα, τὰ ὅποια χρωστοῦσαν οἱ Βενετοὶ στὸν ἀδελφὸ της γιὰ τὴν ἀγορὰ τῆς Ναυπάκτου (*pro resto emptiois Nepanti*). Πράγματι, ὁ Παῦλος Σπάτας εἶχε λάβει ἀπὸ τὸ συμφωνημένο ποσὸ μόνον 1100 δουκάτα. Τὰ τελευταῖα, μάλιστα, ὅπως ἀναφέρεται στὴ σχετικὴ ἀπάντηση τοῦ βαίλου, εἶχαν προσφερθεῖ *per l'acquisto di Nepanto*, στὶς 20 Ἰουλίου 1407, ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Lisimanini (de Smaninis) καὶ τὸν Βαρθολομαῖο d'Anselmo¹. Οἱ μαρτυρίες αὐτὲς θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν στὸ βιαστικὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ναύπακτος εἶχε γίνεи κτῆμα τῶν Βενετῶν μετὰ ἀπὸ πρᾶξή ἀγοραπωλησίας, ἂν ἔγγραφο τοῦ 1448 δὲν ἐνίσχυε μὲ τὶς πληροφορίες του τὴν ἀνεπίσημη ἐκδοχὴ ὅτι ἡ Ναύπακτος εἶχε ἀποσπαστεῖ βίαια ἀπὸ τὸν Παῦλο Σπάτα. Σύμφωνα μὲ τὸ προνομιακὸ αὐτὸ ἔγγραφο, ἡ Βενετία χορήγησε *in pheudum* στὸν Petrucio de Smaninis, γιὸ τοῦ ποτε Ἀνδρέα, κάτοικο τῆς Πάτρας, τὸ Σοπωτὸ ἔναντι τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ εἶχε προσφέρει ὁ ἴδιος καὶ ὁ πατέρας του στὴ διάρκεια τῶν ἐπιχειρήσεων γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ναυπάκτου². Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χρήματα ποὺ εἶχαν δανείνει στὸ Γενικὸ Καπιτάνο Fantin Michiel γιὰ τὶς ἀνάγκες του, οἱ δύο Ἰταλοὶ (πατέρας καὶ γιὸς) εἶχαν σπεύσει νὰ λάβουν μέρος στὴν ἐπιχείρηση τῆς πολιορκίας, μεταφέροντας ἀκόμη καὶ τρόφιμα στοὺς Βενετούς³. Ἡ ἀναφορὰ στὴν πολιορκία τῆς Ναυ-

λαιολόγος δὲν εἶχε ἀποκτήσει νόμιμα παιδιά. Ἡ γυναίκα τοῦ Παύλου Σπάτα πρέπει νὰ ἦταν μία ἀπὸ τὶς νόθες κόρες του (A. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen*, 1259 - 1453, Amsterdam 1962, σελ. 56.—Δ. Ἀ. Ζακυθινόυ, *Le despotat grec de Morée*, édition revue et augmentée, τόμ. Α', Λονδίνο (Variorum) 1975, σελ. 165).

1. Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 10. "Ὡς σημειωθεῖ ὅτι λίγα χρόνια νωρίτερα, τὸ 1420, ἡ ἄλλη ἀδελφὴ τοῦ Σπάτα, ἡ Patronella, εἶχε διεκδικήσει ἀπὸ τὴ Βενετία τὸ ἴδιο ποσὸ (Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 281).

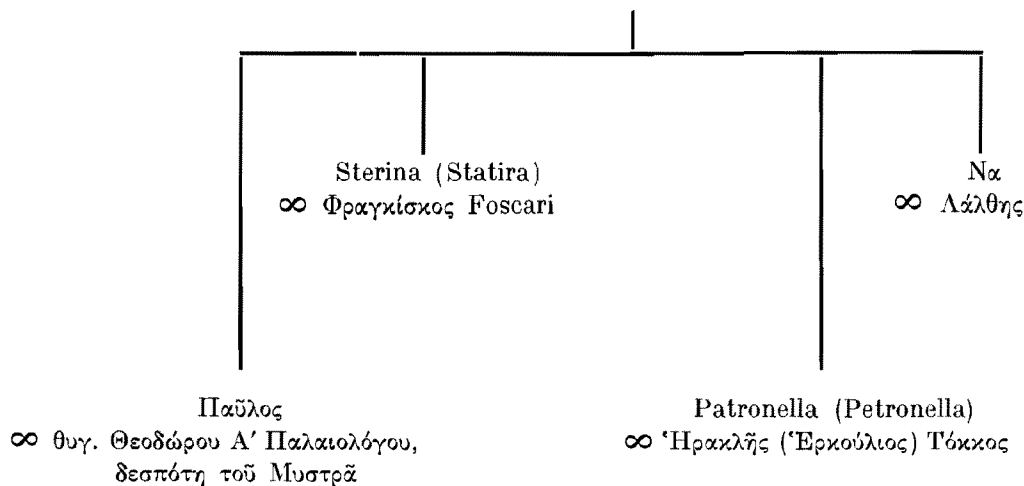
2. . . . *locum vocatum Sopoto districtus de iurisdictionis Nepanti cum omnibus suis iuribus iurisdictionibus, utilitatibus, prehencinentiis et prerogativis, dando pro recognitione de censu annuali libras quinque cere singulo anno ecclesie Sancti Marci de Nepanto* (Φάκελος Foscari, ἔγγρ. ἀρ. 41). Γιὰ τὴ γεωγραφικὴ θέση τοῦ Σοπωτοῦ (ἐπαρχία Ναυπακτίας) βλ. Ι. Ε. Νουχάκη, *Ἑλληνικὴ Χωρογραφία*, ἔκδ. γ', Ἀθήνα 1901, σελ. 274.

3. . . . *quod locus Nepanti sub dominio nostro reduceretur et demum obsessus recuperaretur et conservaretur. Nam et mutuavit pecuniam Capitano Generali maris domino Fantino Michael, quibus fecit solutionem et personaliter cum multis gentibus per amorem et pecuniam conductis in illum locum per mare intravit et maximam quantitatem victualium conduxit ad conservationem dicti loci. Prefatus vero supplicans, imitando*

πάκτου, όπως και στη βοήθεια των Βενετών υπηκόων της Πάτρας προς τον Michiel είναι σαφές. Και το γεγονός ότι οι βενετικές αρχές παραχώρησαν το Σοπωτό ως φέουδο στον Petrucio de Smaninis σε αντάλλαγμα των συγκεκριμένων εκδουλεύσεων υποδηλώνει ότι η Βενετία, ενώ στην αρχή προσπάθησε έντεχνα να καλύψει τη βίαιη προσάρτηση της Ναυπάκτου στις κτήσεις της, αργότερα δεν είχε κανένα λόγο να καταφεύγει σε προσχήματα.

Αλλά, παρά τις διάφορες —άλλοτε συνεχείς και επίμονες και άλλοτε πρόσκαιρες— ενέργειες του Foscari, τα αιτήματά του δεν είχαν ευνοϊκή κατάληξη. Όμως, η περίπτωση του Βενετού υπηκόου, που είχε προβάλει με άφορμή κάποια κληρονομικά δικαιώματα αξιώσεις κυριότητας του Δραγαμέστου και της Ναυπάκτου, καθώς και η ανάμιξη των Σπάτα, των Τόκων και της Βενετίας στην υπόθεση αυτή, είναι ένδεικτικές του τρόπου με τον οποίο αντιμετώπιζαν οι ξένοι παράγοντες τα εδάφη της Ρωμανίας. Αν και η χρονική απόσταση είναι μεγάλη, αξίζει να αναφερθούμε εδώ στον Νικήτα Χωνιάτη, ο οποίος δύο αιώνες περίπου νωρίτερα, έγραφε με διάθεση ειρωνική ότι οι Λατίνοι μοίραζαν μεταξύ τους ώσει πατρώας κτήσεις τις περιοχές της διαμελισμένης βυζαντινής αυτοκρατορίας¹.

Οικογενειακό δένδρο Σγουροῦ Μπούα Σπάτα

paterna vestigia, in obsidione dicti loci personaliter cum multis personis illuc accessit et victualia conduxit... (Φάκελος Foscari, β.π.: Lazzarini, *L'acquisto di Lepanto*, σελ. 278). Στην εμπόλεμη κατάσταση που επικράτησε πριν από την κατάληψη της Ναυπάκτου αναφέρονται και τα βενετικά χρονικά (Lazzarini, β.π., σελ. 282 - 283).

1. Νικήτα Χωνιάτη, *Ἱστορία*, εκδ. I. A. Van Dieten, CFHB, τόμ. XI/1, Βερολίνο 1975, σελ. 637.

Σχέσεις τοῦ Φιλίππου Foscari μὲ τοὺς βυζαντινοὺς διοικητὲς τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως

Δύο ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari μὲ πελοποννησιακὴ προέλευση ἀναφέρονται στὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις ποὺ εἶχαν ἀναπτυχθεῖ μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀντίστοιχης βενετικῆς κοινωνικῆς τάξης. Ἀνήκουν χρονολογικὰ στὴν ὑστεροβυζαντινὴ περίοδο τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως καὶ μαρτυροῦν εἰδικότερα τὶς σχέσεις τοῦ Φιλίππου Foscari μὲ τὶς κεφαλὲς τῆς Πελοποννήσου.

Κοινὸς ἀποδέκτης τῶν ἐγγράφων, ποὺ ἔχουν καὶ τὰ δυὸ συνταχθεῖ στὴν Πάτρα, εἶναι ὁ Φίλιππος Foscari. Τὸ πρῶτο ἔγγραφο, τοῦ ἔτους 1441, εἶναι πιστοποιητικὸ τῶν δικαστῶν τῆς Πάτρας (*nos iudices Patras*), οἱ ὁποῖοι βεβαιώνουν τὴ νοταριακὴ ιδιότητα τοῦ Νικολάου Νεαπολίτη καὶ τὴν αὐθεντικότητα τοῦ πληρεξουσίου του. Σύμφωνα μὲ τὸ τελευταῖο, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς Παλαιολόγος ἐξουσιοδοτεῖ τὸν Φίλιππο Foscari νὰ ἀπαιτήσῃ καὶ νὰ εἰσπράξῃ γιὰ λογαριασμὸ του ὁποιαδήποτε ὀφειλὴ εἶχε νὰ λάβῃ στὴ Βενετία καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν λιμενάρχῃ (*armirato*) Βασίλειο Nigro¹. Τὸ δεύτερο, πάλι, ἔγγραφο, γραμμένον κι αὐτὸ στὴν Πάτρα τὸ καλοκαίρι τοῦ 1456, εἶναι ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου Ράλη, κεφαλῆς Παλαιῶν Πατρῶν, πρὸς τὸν Φίλιππο Foscari. Ὁ Βενετὸς εὐγενὴς εἶχε γράψῃ στὸν Ράλη, γιὰ νὰ τοῦ ἀναγγεῖλῃ τὴν ἄφιξή τοῦ γιοῦ του Οὐρβανοῦ ὡς συμβούλου (*consulieri*) στὸ regimen τῆς Μεθώνης. Ὁ Ράλης τοῦ ἀπαντᾷ, γιὰ νὰ τὸν διαβεβαιώσῃ ὅτι θὰ ἔβλεπε τὸν Οὐρβανὸ ὡς ἀν υἱόν του, ἐκφράζοντας, συγχρόνως, τὰ αἰσθήματα ἀγάπης καὶ φιλίας ποὺ ἔτρεφε πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειά του².

Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος διορίζει πληρεξούσιό του στὴ Βενετία τὸν Φίλιππο Foscari, ἡ πληρο-

1. Τὸ ἔγγραφο ἔχει δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Τριανταφύλλου (*Ἐγγραφοι ἐκ Πατρῶν τοῦ 1441*, Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά 1960, σελ. 168 - 169· πρβλ. τοῦ ἴδιου, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν Πατρῶν*, ἔκδ. β' ἀναθεωρημένη, Πάτρα 1980, σελ. 180), ὁ ὁποῖος παρασύρεται ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ νοτάρου Νικολάου Νεαπολίτη (ἀπὸ τὸ Νάυπλιο) καὶ διατυπώνει, μολονότι τελικὰ δὲν τὴν ἀποδέχεται, τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ συμβολαιογραφικὴ πράξις εἶχε συνταχθεῖ στὸ Νάυπλιο. "Ὁμως, ὁ Νικόλαος *quondam Ioannis de Neapoli Romanie* εἶναι γνωστὸς νοτάριος τῆς Πάτρας στὸν 15ο αἰ. (E. Gerland, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Erzbistums Patras*, Λιψία 1903, σελ. 216, 220, 226.— Ζακυθινόυ, *Le despotat grec de Morée*, τόμ. Β', σελ. 127, σημ. 3). Γιὰ τὸ δικαστήριο στὴν Πάτρα βλ. Gerland, ὁ.π., σελ. 97 - 100.— Ζακυθινόυ, ὁ.π., σελ. 127 - 128. Γιὰ τὸν ὅρο *authenticum*, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀξιοπιστία, γενικὰ, τῶν νοταριακῶν ἐγγράφων βλ. M. Amelotti - G. Costamagna. *Alle origini del notariato italiano*, Ρώμη 1975, σελ. 167, 198 - 199.

2. Βλ. παρακάτω, σελ. 21 - 22, ἔγγρ. ἀρ. 2.

φόρησή μας είναι σχετικά έπαρκής¹. "Όμως, τὰ στοιχεῖα τοῦ πατρινουῦ ἐγγράφου τοῦ 1441 σὲ συσχετισμὸ μὲ ἄλλες μαρτυρίες ἐπιτρέπουν χρονολογικὲς διασαφηνίσεις καὶ συμπληρώσεις. Ἡ πρώτη μνεία τοῦ Καντακουζηνουῦ στὶς πηγὲς εἶναι τοῦ ἔτους 1436. Σὲ δικαστικὴ ἀπόφαση τῆς 15ης Μαΐου 1436 μνημονεύεται ὡς ἐξάδελφος τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου καὶ ἐκδικάζει ὡς πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου τῆς Πάτρας διαφορὰ μεταξὺ τοῦ Ἐβραίου Σολομῶντος Ἀβραχᾶ καὶ τοῦ Φράγκου Νικολάου ντὲ Λιονέσσα². Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1437, συνοδεύει τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παρέμεινε στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, γιατί τὸν Αὐγούστο τοῦ 1438 ἐντοπίζεται καὶ πάλι στὴν Πάτρα, ὅπου μαζὶ μὲ τὸν Θεόδωρο Ἐραστόπουλο ὑπογράφει δικαστικὴ ἀπόφαση ὡς δοῦλος τοῦ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου τοῦ πανευτυχιστάτου δεσπότη³. Τὸ 1441, σύμφωνα μὲ τὸ παραπάνω πληρεξούσιο, ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται στὴν Πάτρα, καὶ πιθανότατα εἶναι διοικητὴς, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὰ ἐπίθετα *spetabilis et egregius vir dominus* ποὺ συνοδεύουν τὸ ὄνομά του στὸ ἐγγράφο. Τὸ 1443, τὸν συναντᾶ στὴν Πάτρα ὁ Κυριακὸς Ἀγκωνίτης καὶ τὸν ἴδιο χρόνο τοῦ γράφει ὁ Ἀλφόνσος Ε' τῆς Ἀραγωνίας, γιὰ νὰ τοῦ ζητήσει ἄδεια νὰ ἐγκαταστήσει προξενεῖο στὴν πόλη⁴. Τρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 1446, διορίζεται διοικητὴς Κορίνθου, ἐνῶ τὸ κεφαλατίκι τοῦ Μυστρᾶ καὶ τῆς Πάτρας ἀναλαμβάνουν, ἀντίστοιχα, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς καὶ ὁ Ἀλέξιος Λάσκαρις⁵. Στὴν Κόρινθο παραμένει ὡς διοικητὴς τουλάχιστον ὡς τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1448, ὅπως μᾶς γνωστοποιεῖ ὁ Ἀγκωνίτης, ὁ ὁποῖος τὸν ἐπισκέφθηκε ἐκεῖ τὸν Ἀπρίλιο⁶. Τὸν Αὐγούστο πάντως τοῦ ἴδιου ἔτους ἔχει πᾶψει νὰ ἀσκεῖ καθήκοντα κεφαλῆς, γιατί ὁ Ἀλφόνσος τῆς Ἀραγωνίας σὲ δευτέρῃ ἐπιστολῇ του τὸν ὀνομάζει αὐτοκρατορικὸ σύμβουλο καὶ ὄχι διοικητὴ⁷. Ἐνα χρόνο ἀργότερα, τὸ 1449, ἐγκαταλείπει τὸ δεσποτάτο καὶ ἐπιστρέφει

1. D. M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100 - 1460. A Genealogical and Prosopographical Study*, Washington 1968, σελ. 196 - 198, ἀρ. 80 (παρακάτω ὡς *Family*).— Τοῦ ἴδιου, *The Byzantine Family of Kantakouzenos. Some Addenda and Corrigenda*, DOP 27 (1973), σελ. 313 (παρακάτω ὡς *Addenda*).— *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit*, τεῦχος 5, Βιέννη 1981, σελ. 96, ἀρ. 10974.

2. Gerland, ὁ.π., σελ. 218.— Nicol, *Family*, σελ. 197.

3. Ἠρβλ. Nicol, *Family*, σελ. 197.— Τοῦ ἴδιου, *Addenda*, σελ. 313.

4. Nicol, ὁ.π.

5. Nicol, *Family*, σελ. 197.— Ζακυθηνοῦ, *Le despotat grec de Morée*, τόμ. Α', σελ. 213, 217. Γιὰ τὸ πολυσυζητημένο ὄνομα τοῦ Φραντζῆ-Σφραντζῆ βλ. τὴν τελευταία μελέτη τοῦ Γ. Τσάρα, *Σφραντζῆς, Φιαλίτης ἢ Φραντζῆς*, Βυζαντινὰ 9 (1977), σελ. 123 - 139.

6. Nicol, *Family*, σελ. 197.

7. V. Laurent, BZ 65 (1972), σελ. 99.

στην Κωνσταντινούπολη μαζί με τὸν νέο αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο¹.

Στὸ πληρεξούσιο τοῦ 1441 δὲν προσδιορίζεται τὸ εἶδος τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν ποὺ εἶχε ὁ Καντακουζηνὸς στὴ Βενετία, προφανῶς ὅμως ὁ βυζαντινὸς διοικητὴς ἐπιδιδόταν σὲ ἐμπορικὲς ὑποθέσεις. Ἡ ἐμπορικὴ, ἄλλωστε, δραστηριότητα τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας εἶναι ἐμφανὴς στὶς πηγές τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰ. Μὲ τὰ δηλωτικὰ ἐπίθετα *ἄρχοντες, οἰκεῖοι, κεφαλές* οἱ βυζαντινοὶ ἀριστοκράτες τόσο τῆς πρωτεύουσας ὅσο καὶ τῆς ἐπαρχίας μαρτυροῦνται στοὺς δύο τελευταίους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μὲ ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὶς ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις². Στὸ δεσποτάτο τοῦ Μορέως, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν κατάρθεση τοῦ Πλήθωνα Γεμιστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε προτείνει νὰ ἀπαγορευτεῖ στοὺς κρατικούς λειτουργοὺς ἡ ἄσκηση τοῦ ἐμπορίου³, ἡ ἐμπορικὴ ἐνασχόληση τῶν ἐκπροσώπων τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας πρέπει νὰ ἦταν ἰδιαίτερα ἔντονη. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, πρόσωπο τοῦ οἰκείου περιβάλλοντος τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ἀνώτερος διοικητικὸς ὑπάλληλος, δὲν ἀποτελοῦσε ἐξάίρεση, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἀνῆκε κι αὐτὸς στὴν κατηγορία τῶν ἀριστοκρατῶν ποὺ εἶχαν ἐμπορικὲς δοσοληψίες μὲ ὑπηκόους τῆς Βενετικῆς Πολιτείας. Ἡ σχέση ἔτσι τοῦ Καντακουζηνοῦ μὲ τὸν Βενετὸ *nobilem et sapientem virum*, Φίλιππο Foscari, ἐντάσσεται στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς ἐπικοινωνίας ποὺ εἶχε ἀναπτυχθεῖ στὸν ἐμπορικὸ καὶ οἰκονομικὸ τομέα μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ στοιχείου στὶς παραμονές τῆς τουρκικῆς κατάρκτησης τῆς Πελοποννήσου.

Ὁ Θωμᾶς Παλαιολόγος Ράλης ὡς κεφαλὴ Παλαιῶν Πατρῶν δὲν εἶναι γνωστὸς ἀπὸ ἄλλες πηγές. Ἡ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Φίλιππο Foscari ἔχει γραφτεῖ τὴν 1η Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1456⁴, ἐπομένως ὁ Ράλης ἦταν ὁ τελευταῖος διοικητὴς τῆς βυζαντινῆς Πάτρας. Τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε γιὰ τοὺς Ράληδες τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι περιορισμένα⁵. Ὁ Φραντζῆς μνημονεύει

1. Γιὰ τὴν τύχη του μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης βλ. Nicol, *Family*, σελ. 198.— Τοῦ Ἰδίου, *Addenda*, σελ. 313.— *Prosopographisches Lexicon*, β.π.

2. Ν. Οἰκονομίδης, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIIe - XVe siècles)*, Μον-ρεῶλ-Παρίσι 1979, σελ. 120 κέ.

3. "Ἀρχοντι δὲ ὃ γε σπουδαῖος νόμος ὀριεῖ μὴ ἐξεῖναι ἐμπορεύεσθαι, μηδὲ καπηλεύειν, μηδ' ἄλλον μηδενὸς ἄπτεσθαι τῶν ἀνελευθέρων. . . Καὶ τοὺς ἄρχοντας δὲ διακαθᾶραι δεῖ τῶν καπηλευόντων, καὶ προειπεῖν μὲν ἅπασιν, μὴ καπηλεύειν μηδ' ἐμπορεύεσθαι τοῦ λοιποῦ. . . (Migne, PG 160, στ. 849, 861. Οἰκονομίδης, β.π., σελ. 122, σημ. 287).

4. Στὴν ἐπιστολὴ ἀναγράφεται μόνο ἡ ἡμερομηνία, χωρὶς ἔνδειξη ἔτους. Σὲ σημείωμα, ὅμως, γραμμένο στὸ verso τοῦ ἐγγράφου, σῴζεται μαζί μὲ τὴν ἡμερομηνία καὶ τὸ ἔτος παραλαβῆς τῆς ἐπιστολῆς ἀπὸ τὸν Φίλιππο Foscari (26 Σεπτεμβρίου 1456). βλ. παρακάτω, σελ. 21, ἔγγρ. ἀρ. 2.

5. Βιβλιογραφία γιὰ τὴν οἰκογένεια Ράλη: Α. Χ. Χατζῆς, *Οἱ 'Ραούλ, 'Ράλ, 'Ράλοι (1080 - 1800)*, Kirchhain 1909.— Ν. Α. Βέη, (βιβλιοκρισία), *Βυζαντις* 2 (1911 - 1912),

τὸν Θωμᾶ Ραούλ, ποὺ ἐπιχείρησε νὰ συλλάβει τὸ 1429 τὸν ἄρχοντα τῆς Χαλανδρίτσας, Ἰωαννίκιο Βαλότα, μετὰ τὴν παράδοση τοῦ κάστρου στοὺς ἀδελφοὺς Κωνσταντῖνο καὶ Θωμᾶ Παλαιολόγο¹. Δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν εἶναι ὁ ἴδιος Θωμᾶς Ράλης, ὁ ὁποῖος, τὸ 1458, στὴ διάρκεια τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς στὴν Πελοπόννησο, προσπάθησε μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφὸ του Γεώργιο, *εὐρισκόμενοι εἰς τὴν Γλαρέντζα εἰς τὸ μοναστήριον τῆς Βλαχέρνας*², νὰ ὀργανώσουν ἀντίστασιν³. Ὁ δεῦτερος αὐτὸς Θωμᾶς Ράλης πρέπει πάντως νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Θωμᾶ Παλαιολόγο Ράλη, κεφαλὴ Παλαιῶν Πατρῶν τὸ 1456. Μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν Τούρκων, ὁ διοικητὴς τῆς βυζαντινῆς Πάτρας, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα πολλῶν συναδέλφων του ποὺ ζήτησαν ἄσυλον στὶς βενετοκρατούμενες περιοχές, κατέφυγε πιθανότατα στὴ Μεθώνη, ὅπου εἶχε ἀποσυρθεῖ καὶ ὁ ἀδελφὸς του Γεώργιος⁴, καὶ ὅπου θὰ ζήτησε τὴ συμπαράστασιν τοῦ Οὐρβανοῦ Foscari. Γιατί, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐνθερμη ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Οὐρβανοῦ, στενὲς φιλικὲς σχέσεις τὸν συνέδεαν μὲ τὸν εὐγενὴ ὑπήκοο τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἀγίου Μάρκου. Ὁ Βενετὸς Οὐρβανὸς Foscari, *κουσουλιέριος* τῆς Μεθώνης, μαρτυρεῖται, ἐξ ἄλλου, σὲ δύο ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1458 καὶ 1459. Μὲ ἀπόφασιν τῆς βενετικῆς συγκλήτου τῆς 4ης Σεπτεμβρίου 1458, ὁ καστελλάνος τῆς Μεθώνης, Λουδοβίκος Contarini, καὶ ὁ σύμβουλος, Οὐρβανὸς Foscari, ὅφειλαν νὰ λάβουν μέτρα ὡς πρὸς τὴν ἀνεπίτρεπτη διαγωγὴ τοῦ ἄλλου συμβούλου, Βαρθολομαίου Erizzo⁵. Τὸ 1459, πάλι, ὁ Οὐρβανὸς ἐντοπίζεται στὴ Λευκάδα, ὅπου συνάντησε τὸν Λεονάρδο Τόκκο, στὸν ὁποῖο μετέφερε μήνυμα τοῦ πατέρα του σχετικὸ μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Δραγαμέστου. Στὴ διέλευσίν του ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς Ἀγίας Μαύρας ἀναφέρεται ὁ ἴδιος ὁ Λεονάρδος Τόκκος σὲ ἐπιστολὴ τοῦ τῆς 25ης Ἀπριλίου 1459 πρὸς τὸν Φραγκίσκο Foscari⁶. Ἐπιστρέφοντας στὴ Βενετία, προφανῶς μετὰ τὸ τέλος τῆς θητείας του, ὁ Οὐρβανὸς θὰ διέκοψε τὸ ταξίδι, γιὰ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν Λεονάρδο Τόκκο στὴ Λευκάδα καὶ νὰ συζητήσῃ μαζὶ του τὸ ἐπίμαχο θέμα τοῦ Δραγαμέστου⁷.

σελ. 250 - 255.— Β. Α. Μυστακίδου, *Οἱ Ράλλ(λ)αι*, ΕΕΒΣ 5 (1928), σελ. 257 - 282.— D. Polemis, *The Doukai*, Λονδίνο 1968, σελ. 172 - 173.— Σ. Φασουλᾶκη, *The Byzantine Family of Raoul Ral(l)es*, Ἀθήνα 1973.

1. Φασουλᾶκη, ὅ.π., σελ. 69, ἀρ. 57.

2. *Βραχέα χρονικά*, ἔκδ. P. Schreiner, τόμ. Α', Βιέννη 1975, σελ. 273 - 274, ἀρ. 34/24, τόμ. Γ', Βιέννη 1979, σελ. 77 - 78 (μὲ χρονολογία 1459).

3. Φασουλᾶκη, ὅ.π., σελ. 69, ἀρ. 57, 70, ἀρ. 59.

4. Ὁ.π., σελ. 70, ἀρ. 59.

5. Thiriet, *Régestes*, τόμ. Γ', Παρίσι - Χάγη 1961, σελ. 223, ἀρ. 3066.

6. ... *et come a boca ne mostra misser Urban, vostro fio, ben che de la fazenda vostra che ne scrivesti et per qual a boca a nuy refferri el prefato misser Urban non sia stato exequito lo vostro dex(ider)io* (Φάκελος Foscari, ἔγгр. ἀρ. 23).

7. Ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ συνηθισμένη διάρκεια θητείας τῶν Βενετῶν ἀξιωματάρχων ποὺ διορίζε ἡ Γαληνοτάτη στὶς διάφορες κτήσεις τῆς ἦταν διετής.

Με βάση τις μαρτυρίες που εξετάστηκαν παραπάνω, συνοψίζω τὰ νέα στοιχεία που ἔφερε στὸ φῶς ἡ ἔρευνα στὸν φάκελο Foscari τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας:

1. Ἐπισημαίνονται οἱ τάσεις μεμονωμένων Βενετῶν ὑπηκόων, καὶ συγκεκριμένα τῆς οἰκογένειας Foscari, γιὰ ἐξασφάλιση κυριαρχικῶν δικαιωμάτων σὲ ἐδάφη τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου. Σχολιάζονται οἱ σχέσεις τῆς βενετικῆς οἰκογένειας μὲ τοὺς Σπάτα, τοὺς Τόκκους καὶ τοὺς βυζαντινοὺς διοικητὲς τῆς Πελοποννήσου.

2. Διαφωτίζονται κάποιες ἄγνωστες ἢ καὶ ἀτελῶς γνωστὲς ἱστορικὲς πτυχὲς τοῦ Δραγαμέστου καὶ τῆς Ναυπάκτου στὴν ταραγμένη περίοδο τοῦ 14ου καὶ 15ου αἰῶνα.

3. Διευκρινίζονται προσωπογραφικὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸν Ἀλβανὸ τοπάρχη Σγουρὸ Μπούα Σπάτα, καθὼς καὶ τοὺς τελευταίους διοικητὲς τῆς βυζαντινῆς Πάτρας, Ἰωάννη Καντακουζηνὸ Παλαιολόγο καὶ Θωμᾶ Παλαιολόγο Ράλη.

ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Στην έκδοση διορθώνεται ἡ στίξη, χωρίζονται οἱ λέξεις καὶ γράφονται μὲ κεφαλαῖα γράμματα τὰ κύρια ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων.

Τὰ ἔγγραφα τοῦ φακέλου Foscari τὰ εἶχα μικροφωτογραφήσει πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια. Ὅταν, ὅμως, πρόσφατα ζήτησα ἀπὸ τὰ Κρατικά Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας νέες φωτογραφίες τῶν ἐγγράφων ποὺ ἐκδίδω, μὲ πληροφόρησαν ὅτι τὸ ἐλληνικὸ ἔγγραφο ἔχει παρατοποθετηθεῖ καὶ δὲν βρίσκεται στὸν φάκελό του. Ἡ ἔκδοση, ἐπομένως, τοῦ ἐγγράφου ἀρ. 2 βασίζεται στὴν παλαιὰ φωτογραφία ποὺ ἔχει τώρα θέση πρωτοτύπου. Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τοὺς φίλους κ. L. Lanfranchi, δεινὸ παλαιολόγο καὶ γνώστη τῶν Βενετικῶν Ἀρχείων, καὶ τὴν κ. Augusta D'Adderio, ἀρχειακὴ ὑπάλληλο, οἱ ὅποιοι εἶχαν τὴν καλωσύνη νὰ ἐρευνήσουν διάφορες σειρὲς ἀρχειακοῦ ὕλικου γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ παρατοποθετημένου τελικὰ ἐγγράφου.

1. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΗΡΑΚΛΗ ΤΟΚΚΟΥ, ΗΓΕΜΟΝΑ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟΥ,
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟ FOSCARI

Ἄρτα

Χ.Χ.

Νοεμβρίου 22, ἑδ. 15

Πρωτότυπο (A.S.V., *Santa Maria del Rosario*, B. 29, ἀρ. 16, 17). — Βλ. πίνακα, σελ. 24.

Χαρτί (χιλ. 140 × 220). Μελάνι καστανόχρωμο. — Διατήρηση καλή. Διπλώσεις δύο κάθετες καὶ μία ὀριζόντια. Ἰχνη κέρινης σφραγίδας.

Στὸ verso τοῦ ἐγγράφου ἡ διεύθυνση τοῦ παραλήπτη μὲ τὸ χέρι τοῦ Τόκκου: *Magnifico et spetabilj viro domino Francio* ² *Fuscarj honorobili Capitaneo Civitatis Veronensis et cetera* ³ *tamquam patri*.

Magnifice et spectabilis tamquam pater. Post recomendacionem notifico alla magnificencia vostra, como ² *lo nobili homo sere Andrea de Guilermis na informato delo optimo statu vostro, dela qual* ³ *cosa avimo avuta quella consolacione che debitamente et dignamente debia avere. Ancora avi* ⁴ *mo intiso, como la magnificencia vostra a maritato vostra figlia, dela qual io et la dopna mia* ⁵ *simo statj molto consolatj. Dio sia quello che prospera li voti vostrj, secondo che vuy desiderate. Lo dicto* ⁶ *sere Andrea, amico mio carissimo, ma referito tucto quello, lo quale vuy lo inponistivj,* ⁷ *super le qual cose, agio informato lo dicto sere Andrea, che daga risposta alla magnificencia* ⁸ *vostra de tucta cosa. La magnifica dopna vostra mille fiate*

6 μετὰ τῇ λ. *Andrea* γράφτηκε *me test* καὶ ἔπειτα διαγράφηκε

per mia parte e de soa sorella piaccia ⁹ *alla dicta magnificencia vostra salutare. Se alcuna cosa de queste bande di qua per mi se pò fare, io* ¹⁰ *sono apparicchiato ad omne piacere dela magnificencia vostra, quam deus conservet feliciter et longueve.*

¹¹ *Datum in civitate Arte, die XXII mensis novembris, indicione XV^a.*

¹² *La mia dopna Patronella saluta la magnifica vostra dopna dopna Statura, soa sorella, alla qual me recommendate.*

¹³ *Hercules Castri Angeli dominus et cetera*

2. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΘΩΜΑ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΡΑΛΗ, ΚΕΦΑΛΗΣ
ΠΑΛΑΙΩΝ ΠΑΤΡΩΝ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΙΛΙΠΠΟ FOSCARI

Πάτρα

[1456]

Λύγούστου 1

Πρωτότυπο (A.S.V., *Santa Maria del Rosario*, B. 29, χ. ἀρ. [28]). Ἰταλικὴ μετὰφραση (δ.π., ἔγγρ. ἀρ. 23). — Βλ. πίνακες, σελ. 25 - 26.

Χαρτί. Διατήρηση μέτρια (μία μεγάλη καὶ μία μικρότερη ὀπὴ ἀριστερά, δύο μικρὲς ὀπὲς κάτω δεξιά). Στὸ πίσω μέρος χάρτινη ρομβοειδὴς σφραγίδα ἐπικολημένη μὲ κερί.

Στὸ verso τοῦ ἐγγράφου: α) ἡ διεύθυνση τοῦ παραλήπτη μὲ τὸ χέρι τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου Ράλη: † *Tō ἐνδοξωτάτῳ, φρονιμωτάτῳ καὶ πάσης τιμῆς καὶ μεγαλοφρονίσεως ἀξίῳ*, ² *ἐμοὶ δὲ ἀθρόνῃ καὶ ἀδελφῷ κὺρ Φιλίππῳ* ³ *τω Φούσκαρη*· β) σημεῖωμα τοῦ παραλήπτη: *Recepta adj 26 Setembrio 1456* ² *da misser Thoma Ralj, signor* ³ *dj Patraso*· γ) στὸ κάτω δεξιά μέρος δυσδιάκριτα γράμματα, ἐνῶ στὸ πάνω ἀριστερὰ ὁ ἀριθμὸς 22.

† *Εὐγενέστατε, ἐνδοξώτατε, φρονιμώτατε, πάσης τιμῆς καὶ μεγαλοφρονίσεως ἀξίε, ἐμοὶ δὲ ἀθρόνῃ καὶ ἀδελφέ, τὸν θεὸν παρακαλῶ τοῦ ὑγειαίνειν τὴν ἐν* ² *δοξώτῃ σου, ὡσὰν ἀποδέχετε. Γραφὴν τῆς ἐνδοξώτῃ σου ἐλάβαμεν καὶ ἐξ αὐτῆς ἐγνωρίσαμεν, ὅπως εὐεργετῇ ὁ θεὸς καὶ ἦσθεν καλὰ* ³ *καὶ εὐχαριστήσαμεν τό* ἔλ[ε]ος [το]ῦ θεοῦ. Ἰδομεν καὶ τὰς ἄλλας ὠρδινίας, ὅπως ἦλθεν ὁ υἱὸς μας κουσουλιέριος εἰς τὴν Μεθώνην καὶ ὅτι να ⁴ *ἐβλέπωμεν αὐτὸν ὡς υἱὸν μα[ς]* καὶ τοῦτο καὶ χωρὶς να δεξώμεθα γραφὴν τὴν ἐνδοξώτῃ σου ὀφείλωμεν να τὸν ἐβλέπωμεν ὡσὰν υἱόν μας. ⁵ *Ἐπειδὴ οὐτε ἡ ἐνδοξώτῃ σου [...]* - ἑνὸς ἀπεμᾶς οὐτε ἡμεῖς ἀπο τὴν ἐνδοξώτῃ σου. Τὰ παιδία τῆς ἐνδοξώτῃ σου εἶναι παιδία ἰδικά μας, ⁶ *ὥσπερ καὶ τὰ ἰδικά μ[ας παιδί]α* πάλιν τῆς ἐνδοξώτῃ σου. Ὁ καιρὸς γοῦν οὐδὲν ἤφερεν, ὅπου να ἰδοῦμεν προσωπικῶς τῇ ἐνδοξώτῃ σου, ⁷ *οὐδε ἡ ἐνδοξώτῃ σου διὰ [να]* ἰδῆς ἐμᾶς καὶ ἀπο τουτον ἐχωμεν κό-

πον νὰ δεικνύομεν τὴν ἀδελφότητα καὶ τὴν ἀγάπην, ὅπου ἔχουμεν ^{|8} εἰς τὴν ἐνδοξώτῃ σου. "Ἄν γοῦν εἶχεν εὐεργετήσῃ ὁ Θεὸς νὰ ἤθελεν ἔλθουν ἡ ἐνδοξώτῃ σου τὸ μέρος τοῦτο με δουλείαν τῆς ἐκλαμπρωτάτης ^{|9} αὐθεντίας νὰ ἤχαμεν ἰδεῖν προσωπικῶς, ἠθέλαμεν ἔχει καὶ ὀλιγότερον κόπον εἰς τὰς γραφὰς καὶ ἠθέλαμεν γραφεῖν καὶ πλατυτερά. ^{|10} "Ὅμως δὲ ἐπειδὴ εὐεργέτησεν ὁ θεὸς καὶ ἦλθεν ὁ υἱὸς μας ὁ μισερ Οὐρμπάνος, θέλομεν ἰδεῖν ἐκεῖνον καὶ θέλει χρίζη, ὥσπερ νὰ ἐβλέπαμεν τὴν ^{|11} ἐνδοξώτῃ σου καὶ πάντας τοὺς ἰδικούς μας. Ἐφάνη μας γὰρ τὸ ἔλθοιμόν του πολλὰ καλλὸν καὶ τόσον καλλὸν ὅσον οὐδὲν δύναμαι [ν]ὰ ^{|12} γράφω τῇ ἐνδοξώτῃ σου. Καὶ ἄμποτε ὁ θεὸς νὰ εὐεργετήσῃ νὰ ἔνι καλλὰ καὶ νὰ πληρώσει καὶ τὸ ὀφφίκιόν του, ὅπου τὸν εὐεργέτησεν ἡ αὐθεντία, ^{|13} μετὰ τιμῆς καὶ νὰ ἐπιστρέφει νὰ εὖρῃ καὶ τὴν ἐνδοξώτῃ σου καλὰ καὶ πάντας τοὺς ἰδικούς μας καὶ θέλει δηλώσει, ὁπότεν εὐεργετήσῃ ^{|14} ὁ θεὸς καὶ ἔλθοι τῇ ἐνδοξώτῃ σου, καὶ τὸ περι ἡμῶν. Παρακαλοῦμεν δέ, ὁπότεν ἔρχετ(αι) τινὰς ἐνταῦθα, νὰ ὠρίζης νὰ μᾶς γράφουν νὰ μαν^{|15}θάνομεν τῶν ὑγειῶν σας, ὅποῖον ἔχουμεν ἀναγκαῖον πάντων καὶ ἄλλον τὸ χρίζης καὶ ἀποδέχεσαι νὰ το ποιοῦμεν μὲ πᾶσαν ἀδελφότητα καὶ ἀγάπην ^{|16} καὶ ὁ θεὸς ποιήσει τὴν ἐνδοξώτῃ σου πολυχρόνιον.

^{|17} Ὡμᾶ Παλαιολόγου του Ράλη κεφαλῇ Παλαιῶν Πατρῶν

αὐγούστου α'

2 διαβάξε ἀποδέχεται

3. ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ Γ' ΤΟΚΚΟΥ. ΔΕΣΠΟΤΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΦΙΛΙΠΠΟ FOSCARI

Ἀγία Μάυρα

1478
Μαρτίου 31

Πρωτότυπο (A.S.V., *Santa Maria del Rosario*, B. 29, ἀρ. 25, 26). — Βλ. πίνακα, σελ. 27.

Χαρτὶ (χιλ. 243 × 204). Μελάνι καστανόχρωμο. — Διατήρηση καλή. Διπλώσεις τρεῖς κάθετες, τρεῖς ὀριζόντιες. Ὑπολείμματα κέρινῃς σφραγίδας.

Στὸ verso τοῦ ἐγγράφου ἡ διεύθυνση τοῦ παραλήπτη μὲ τὸ χέρι τοῦ Τόκου: *Magnifico et generoso* ^{|2} *domino Philippo Fuscari nobis* ^{|3} *tamquam fratri honorabili*. Ἐπίσης, ἡ διεύθυνση στὰ ἑλληνικά: μισερ Φιλλίμπο Φουσκαρι.

Magnifice et generose domine, nobis tamquam frater honorabilis, salutem. Considerando nuy li gran ^{|2} *dissimj virtu et sapiencia di vostra magni-*

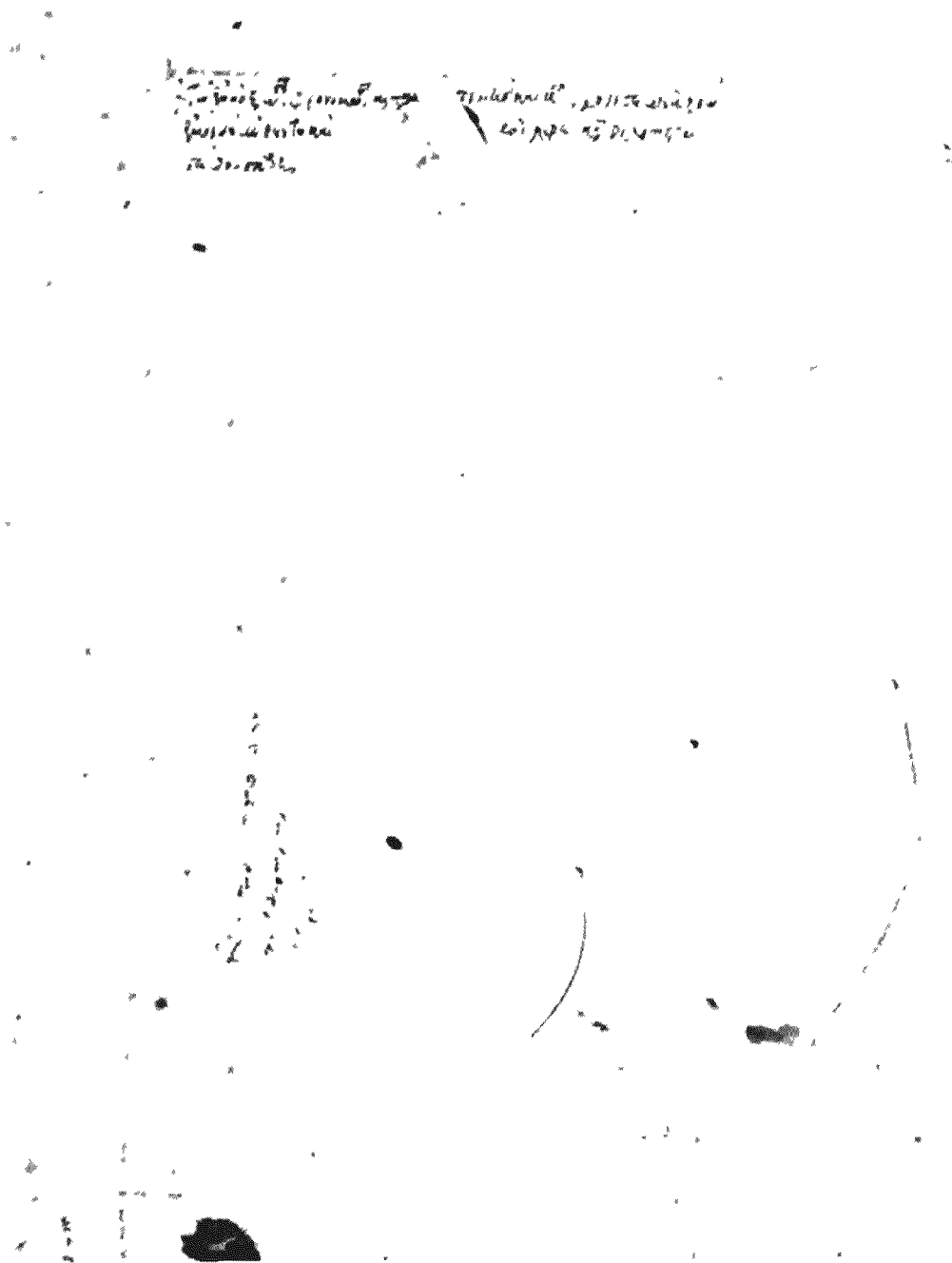
ficencia et la nostra amicitia et reciproca benivolen³cia, ne ha parso scrivere la presente a quella, ala qualj advisamo per esser nuj coti⁴diammente stimolati de questi canj et infedelj Turchi, li qualj fabricano lo ⁵castello ala bucca delo gulfo nostro de l'Arta. Et considerando lo pericolo gran⁶di che pò succedere de quista fabrica non solum alo stato nostro, ma eciam ⁷alo stato dela Illustrissima Signoria et alla republica christiana, ne ha parso mandar ⁸ambaxatorj nostro dala Illustrissima Signoria lo gentilo homo nostro et consanguineo Bon⁹gordo di Toccho de notare a quella particolarmente deli designj et¹⁰ progressi de questa fabrica. Havimo etiam conmisso alo dicto nostro an¹¹baxatori che di ciò debia conferire con vostra magnificencia, alo quali voglo dare ¹²fe in dubio, quanto ala persona nostra propria. Pregamo [. p . a] vostra ¹³magnificencia si digna adoperarse circa li facti nostri con quello amore et ¹⁴benevolencia, como è la nostra speranza, la qual cosa a nuj sera¹⁵ molto gratissima, quanto cosa che inante vostra magnificencia havisse adoperato per ¹⁶nome nostro, offerentes nos eciam a tuctj honori et piacere de quello ¹⁷paratissimi.

Datum in civitate nostra di Santa Maura, die || ultimo || marcij MCCCCLXXVIII^o.

¹⁸Leonardus Arte dispotus, dux ¹⁹Leucate, comesque Cefalonie et cetera

8 - 9 Bongordo ἀνίγνωση ἀβέβαιη || 12 μετὰ τῇ λ. Pregamo λ. δυσανάγνωστη· πιθανότατα συντομογραφημένα λαμβασμένα ἢ λ. però

ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΑΤΕΖΟΥ

Τὸ verso τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου Ράλη, κεφαλῆς Παλαιῶν Πατρῶν.
Πρβλ. σελ. 21.

